

OCJENE I PRIKAZI

Esad Duraković, *ORIJENTOLOGIJA – UNIVERZUM SAKRALNOGA TEKSTA*, Tugra, Sarajevo, 2007, 395. str.

Recepcija Kur'ana u Bosni i Hercegovini dugo vremena je bila ograničena uglavnom na religijsku razinu i teološka tumačenja, a nauštrb svog drugog bogatstva značenja i tumačenja koja Kur'an nosi sa sobom. Jedan od prvih koji su se u bosanskohercegovačkoj sredini posvetili stilskoj analizi kur'anskoga teksta bio je Esad Duraković, a rezultate svog istraživanja objavio je u nekoliko vrijednih i sa aspekta proučavanja stilistike Kur'ana vrlo značajnih radova. Pored toga, spomenuti radovi predstavljali su svojevrsnu prolegomenu Durakovićevom prijevodu Kur'ana gdje je Duraković u prevodilačkom procesu ispoštovao i književno-estetsku dimenziju kur'anskog teksta u prenošenju na bosanski jezik.

Durakovićevo pregalaštvo upotpunjeno je objavljivanjem knjige *Orijentologija – univerzum sakralnoga teksta* u kojoj je autor opširno izložio tumačenja imanentnih poetičkih postulata Kur'ana na jednoj, i pjesništva, na drugoj strani, te tumačenja njihovih odnosa koji su sadržani u samoj tradiciji. *Orijentologija – univerzum sakralnoga teksta* najvećim dijelom predstavlja poetiku stare arap-

ske književnosti u kojoj se kur'anski Tekst javlja kao stožerni Tekst. Važno je istaći da Duraković neologizmom orijentologija ukazuje na "znanstvenu, neevrocentričnu metodu u pristupu danoj oblasti istraživanja, te na imanentnost analize i vrijednosnih sudova" (str. 8). On se odlučno distancira od ideološki kontaminiranog termina *orijentalizam* ili orijentalistika, a termin orijentologija još je jedna u nizu novih riječi koje Duraković kroz svoje radove i prijevod Kur'ana uvodi u bosanski jezik doprinoseći pri tome razvoju samog bosanskoga jezika.

Prvo poglavlje *Poetika arabeske* (str. 11-35) predstavlja podlogu neophodnu za razumijevanje poetike stare arapske književnosti u zapadnom kulturno-civilizacijskom okruženju. Na primjerima *Muallaqa* i Kur'ana Duraković je ukazao na različitu recepciju ključnih djela arapske književnosti na Istoku i na Zapadu. Iako ova djela u arapskoj književnosti predstavljaju nedokučive i još uvijek vrlo snažne autoritete, naročito kada je riječ o kur'anskom Tekstu, recepcija Kur'ana na Zapadu najvećim dijelom je orijentirana na ideologijski aspekt. Za razliku od *Muallaqa* i Kur'ana, *Hiljadu i jedna noć*, koja u arapskoj književnosti nema naročitu umjetničku i estetsku vrijednost, na Zapadu se vrednuje "kao narativno i kompoziciono čudo, i kao jedno od naj-

važnijih djela u povijesti kulture uopće” (str. 12). Iz Durakovićevog izlaganja može se vidjeti kako upravo iz poetike arabeske koja se ne prilagođava tradiciji utemeljenoj na drukčijim poetičkim postulatima, proishode razlikovanja arapske književnosti i književnosti zapadnog kulturnog kruga.

U poglavlju *Deduktivna poetika Kur'ana* (str. 36-48) Duraković povlači paralelu u razumijevanju intertekstualnosti i kontekstualizacije u Kur'anu kao djelu konteksta, s obzirom na to da je svojom formom i sadržajem uspostavio složene i dinamičke odnose sa tradicijom u najobuhvatnijem značenju te riječi. Duraković ističe da se za valjano i immanentno tumačenje Teksta mora uzeti u obzir činjenica da sam Tekst eksplicira kako cijela njegova Ideja i Smisao nisu novi, već on samo vrši jednu vrstu božanske revizije i revitalizacije povijesti. Kur'anski tekst ostvaruje se u deduktivnoj poetici i on postoji radi objavljivanja Istine, a ne radi igre imaginacije, estetiziranja, odnosno radi *potpunog* prepuštanja dražima forme. Duraković naglašava sasvim drugačiji odnos prema citatnosti i intertekstualnosti u Tekstu od onog kakav zatičemo u umjetničkoj književnosti. Citatnost i intertekstualnost javljaju se kao nezamjenljivi “instrumenti” u afirmaciji totalne kontekstualnosti Teksta. Posebnu pažnju Duraković je posvetio onoj vrsti kontekstualizacije kur'anskoga Teksta koja se realizira u domenu književne tradicije prema kojoj Kur'an gradi izuzetno zanimljiv dinamički odnos na razini ideologije, utječući na poetiku i produkciju

cjelokupne stare arapske književnosti.

Treće poglavlje *Pohod kur'anskoga teksta u tradiciju* (str. 48-131) govori o arapskoj književnoj tradiciji kakvu je zatekao Kur'an i u čijoj je osnovi bila snažno izražena moć Riječi koja je u tom svijetu ispoljavala svoju izuzetnu važnost jer je bila izdignuta na nivo religije i magije istovremeno. Ovo poglavlje podijeljeno je na dva potpoglavlja. U prvom potpoglavlju pod naslovom *Suočenje Kur'ana sa pjesništvom na razini ideologije* (str. 48-84) Duraković govori o odnosima i odlikama “Pjesnika opsjednutog” i “Poslanika istinitog”. Za razliku od Božijeg poslanika koji je došao kao pronositelj Istine u svjetlosti razuma, pjesnik raspiruje emocije na ognjištu magije. Kur'anski tekst koji insistira na svojoj istinitosti dao je dovoljno prostora arapskoj poeziji da se i nakon što se odrekla pretkur'anskih ideologijskih pretenzija reinkarnira, te je ona kao svoj poetički postulat istakla “lažljivost” pod kojom je podrazumijevala irelevantnost poetskih sadržaja i slobodu da se oni preuzimaju iz tradicijskih motiva.

Izlaganje o odnosu Kur'ana i tradicije Duraković nastavlja u potpoglavlju “Suočenje Kur'ana s pjesništvom na razini forme” (str. 85-131). Različite pristupe orijentalističkih krugova i arapsko-islamskog svijeta kur'anskome Tekstu Duraković sintetizira u jedinstven pristup, metodom koja Tekst situira sa “spoljašnjeg”, kojeg podrazumijeva orijentalistički, i sa “unutrašnjeg” gledišta. Ne osporavajući *idžaz* Teksta (jezička i stil-ska nadnaravnost Kur'ana), Durako-

vić smatra da ga je uputno posmatrati u Univerzumu u formi tradicije, dakle, ne isključivo kao priručnik uzornih stilističkih primjera već kao jedinstven sistem koji je, zapravo *idžazom*, utjecao stotinama godina na stasanje najraznovrsnijih formi u kulturi uopće, ne samo u književnosti. U tom kontekstu Duraković analizira stilsku nadnaravnost Teksta i tradicije ističući da se na razini forme ne može govoriti o potpunom odbacivanju pjesništva, već je riječ o naročitoj vrsti prevladavanja poetske tradicije.

Govoreći o aspektima djelovanja *idžaza*, Duraković naglašava da se jedan aspekt *idžaza*, s pozicije Teksta najvažniji aspekt, ispoljava u vjernika jer je upravo *idžaz* jedan od krunskih Božijih argumenata vjerniku. Put obrazovanog vjernika do središta *idžaza* znatno je složeniji – u pozitivnom značenju te riječi – jer se efekti *idžaza* multipliciraju srazmjerno obrazovanosti. Komunicirajući sa Formom Teksta, takav čitalac komunicira istovremeno sa svim drugim formama, u vidu njihova kompariranja ili kontrastiranja; on ima cijelu povijest formi na jednome mjestu i u jednome trenu. Duraković naglašava da status *idžaza* u današnje vrijeme nije pitanje koje se tiče samo vjernika, već se tiče i naučnoistraživačkih radnika općenito koji izučavaju Tekst u tradiciji i njegovo pozicioniranje prema formama. “To je istovremeno veoma složeno kulturološko, povijesno pa i civilizacijsko pitanje, jer je odnos Teksta prema drugim kulturnim formama utjecao na cjelokupni razvoj kulture“ (str. 108).

U kratkom “prologu“ četvrtog poglavlja *Figura poređenja u staroj*

arapskoj poeziji: svijet na distanci (str. 132-176) Duraković je istakao distinkciju između pojmova *realističnosti* ili *materijalističnosti* stare arapske poezije, ukazujući na negativan prizvuk termina *materijalističnost* arapske poezije, koji je nastao kao posljedica kontrastiranja korpusa iz različitih tradicija, a ne vrednovanja svakog korpusa u njegovoj književnoj tradiciji. Duraković smatra da bi termin *materijalistična poezija* bilo mnogo uputnije zamijeniti terminom *realistična poezija* koji je sasvim opravdan s obzirom na veliku kumulativnost poređenja, figura opisa i čitavo bogatstvo tema u staroj arapskoj poeziji. Realističnost arapske poezije Duraković je predstavio kroz svoja izlaganja o figurama opisa i bogatstvu tema u pjesmi, očevidnosti i preglednosti svijeta koje za sobom nužno povlače određenu distancu pjesnika, parcelacije tekstnog prostora, gradacije tekstnog vremena, usredsređenosti na plošnost fizičkoga, te tipičnosti pred deskripcijom.

Da bi oslikao dominantnu ulogu figure poređenja u staroj arapskoj poeziji Duraković poseže za *Muallaqama* kao osnovama razmatranja figure. Naglašavajući *očevidnost* i *preglednost* kojima je imanentna *distanca* kao jedan od temeljnih poetičkih postulata stare arapske poezije, Duraković zaključuje da se ona može nazvati i *poezijom distance*. Da bi bio očevidan i deskripciji dostupan, prostor je u kasidi *horizontalan* i preglednost je potpuna. Prostor nije predstavljen kao jedna kompaktna cjelina već je parceliran i kao takav je arabesknno strukturiran, te relativna samo-

stalnost tema u pjesmi utječe na parcelaciju prostora čiji su dijelovi na isti način relativno samostalni.

Na primjeru Imru' al-Qaysove kaside Duraković je predstavio prošlo tekstno vrijeme karakteristično za staru arapsku poeziju. U ovim pjesmama prošlost se ne javlja kao monolitna vremenska jedinica, "ona se izlaže u tekstu na specifičan način koji nije uočljiv već na prvi pogled iako je veoma funkcionalan u ovoj poetici" (str. 153). Duraković također ukazuje na pjesnikovu usredsređenost na plošnost fizičkoga što uvjetuje *distanca* i *očevidnost*, ali i na kategorije prostora i vremena u značenju i funkcijama kakve imaju u staroj arapskoj poeziji i koje kao takve ne pogoduju razvijanju opisa karaktera ili ljubavi. Ipak, Duraković naglašava da, ukoliko se zanemari impresionistički pristup, suvisla analiza pokazuje izvanredno visok stepen poetičke koherentnosti ove poezije, što je istovremeno argument njene trajne vrijednosti. Tipičnost tema kojima obiluje stara arapska poezija Duraković tumači poetičkom nužnošću, i premda postoji ustaljen repertoar tipičnih tema, svaki pjesnik vlastitu originalnost postiže različitosti njihova opisnog predstavljanja. Upotrebom figura opisa pjesnik je u stalnom naprezanju da tipičnost otima običnosti, automatizmu i monotoniji.

U poglavlju *Kur'anska metafora: svijet iznutra* (str. 177-221) Duraković izlaže poetičke principe, odnos forme i sadržaja u staroj arapskoj poeziji, i ukazuje na prevrat do kojeg je doveo Kur'an kada se težište sa vidljivog obzorja, predstavljenog poređenjem, prenijelo u nevidljivu

onostranost predstavljenu metaforom. Pri tome, Duraković naglašava da je Tekst svoj ideologijski, kulturalni pa i civilizacijski prevrat doveo u čvrstu vezu sa jezikom i sa svojim književnoestetskim vrijednostima. Ističući značaj metafore kao figure kojom se jedino može pojmiti jezik Kur'ana, Duraković u izlaganju o kur'anskoj metafori okuplja u jednu cjelinu sve one elemente koji su neophodni za spoznavanje i razumijevanje metafore pomoću koje se Tekst otkrio jeziku i stilistici. Primjerima iz Kur'ana i prijeislamske poezije Duraković ukazuje na različitu upotrebu stilskih sredstava i poetičkih postupaka, ali i na različit odnos prema svijetu / svjetovima i njihovim vrijednostima, te kontrastivno posmatra temeljne postulate poetike prijeislamske poezije i Kur'ana. U tom kontekstu Duraković govori o pitanjima realističnosti poezije i transferu metafore, prošlom vremenu figure poređenja i procesualnosti metafore koju ne karakterizira lociranje u vremenu, preglednosti svijeta koja se postiže figurom poređenja i metaforskog vertikalnog uređenja svijeta, te o parcelaciji koju kreira figura poređenja s jedne, i centripetalnim silama metafore koje na okupu drže čitav niz parceliranih značenja, s druge strane.

Posljednje, ujedno i najobimnije poglavlje *Stasanje postkur'anske poetike i književne tradicije* (str. 222-357) Duraković započinje razmatranjem problema normativnosti arapske poetike, te problemom periodizacije arapske književnosti. Za arapsku književnu tradiciju karakteristično je da se periodizacija književnosti vrši prema dinastijama u povijesti

arapsko-islamskog halifata, impresionistički pristup književnoj povijesti, te odsustvo teorijskog promišljanja. Problem ovakve periodizacije Duraković je ilustrirao nazivima za pojedine periode u povijesti arapske književnosti koji ne kazuju ništa o prirodi književnosti, njenim karakteristikama niti vrijednostima unutar omeđenog perioda.

U daljem izlaganju Duraković kur'anski tekst prepoznaje kao generatora tradicijskih promjena, ističući pri tome indirektni utjecaj Kur'ana u nastanku arapske lirske poezije. Naime, kada je Kur'an dokinuo pravo poeziji da izražava najviše religijske sadržaje, poezija se usmjerila na izražavanje one duševnosti koja je imenovana kao ljubavna lirika. Kur'an je također indirektno dao podsticaj i razvijanju filologije u čijem okrilju je djelovala filološka kritika koja je vijekovima bila jedini oblik književne kritike.

U potpoglavlju "Poetska tema nije nužno uzvišena" Duraković sumira stavove nekoliko najznačajnijih starih arapskih filologa koji su istovremeno bili i književni kritičari. Najviše prostora posvetio je stavovima Quddāme Ibn Ğa'fara o motivima u književnosti koji za Quddāmu sami po sebi nemaju vrijednosti u književnom djelu. Quddāmin, i slični stavovi drugih kritičara stvorili su temeljni uslov za afirmiranje tehničkih vrijednosti pjesništva. Za ishodište svojih motiva srednjovjekovni pjesnici koristili su prijeislamsku tradiciju, te je zbog toga bilo nužno poznavanje tradicije. Primjerima motiva milodarja i ljubavi Duraković pokazuje da je transformacija i inovacija motiva bila

sasvim ograničena tako da se kao posljedica takvog odnosa motivi u arapskoj književnosti javljaju kao opća mjesta ili toposi, što se može prepoznati i kod književnosti latinskog srednjovjekovlja u Evropi.

Duraković navodi da je utjecaj arapske filološke poetike bio toliko snažan da ni narodi koji su ušli u krug arapsko-islamske kulture nisu uspjeli značajnije utjecati na arapsko poetsko stvaralaštvo, izuzev ograničenog utjecaja perzijske poezije. Zahvaljujući prvenstveno islamu i činjenici da je Kur'an objavljen na arapskom jeziku, arapska poetska tradicija ušla je u druge tradicije prožimajući ih svojim utjecajima. S obzirom na to da je arapska književnost djelovala na književnost islamskih naroda i izvan arapskog jezika, Duraković smatra da se može govoriti *islamskoj književnosti*. Pri tome treba istaći da pod terminom *islamska književnost* Duraković ne podrazumijeva religijsku dimenziju književnosti već nepregledno obilje književnih djela koja su pod utjecajem islama "svrstala se poetički u jedan poseban kulturni krug, u jedan nadnacionalni i – paradoksalno – nejednojezični sistem koji je baštiniio i generirao zajedničke poetičke postulate u cijelom islamskom svijetu" (str. 287).

Prerastanje motiva u topose u *islamskoj književnosti* za sobom nužno povlači i pitanje forme, na čemu je insistirala filološka kritika a čega su se dosljedno pridržavali i pjesnici. Duraković navodi stavove nekoliko najuglednijih starih arapskih filologa i kritičara koji su književno umjetničko djelo tretirali kao juvelirski, postolarski ili tkalački proizvod. Međutim,

problem prevalencije umjetničke forme doveo je do toga da je književna kritika bila servilna, što se naročito ispoljavalo u odnosu prema filološkoj nauci, i neinventivna, što se dokazivalo u odnosu prema umjetnosti. Navedenu konstataciju Duraković je oprimirio stavovima autoriteta u staroj arapskoj književnoj kritici: ‘Abd al-Qāhir al-Ġurġānīja, Ibn Qutaybe, Ibn al-Aṭīra, Quddāme Ibn Ġa‘fara i drugih (str. 299-307).

Usavršavanje forme dovelo je u pitanje pjesničku inspiraciju i pjesničke tehnike. Dok je u antičkom arapskom pjesništvu inspiracija bila presudna jer je cijela pjesma radi nje i njoj posvećena, u poeziji islamske epohe inspiracija je bila nevažna kao izuzetno mentalno i imaginacijsko pregnuće u kome ideja *iskrsava* i traga za svojom formom. U situaciji kada se pjesnik inspirira već ostvarenim poetskim dostignućem obrađujući ga u drugoj formi nastajale su “pjesme o pjesmama“ u kojima su pjesme komunicirale jedne s drugima, a forma je imala funkciju ključnog estetskog faktora. Ovaj odnos Duraković je predstavio poetskim vrstama *tahmisa* i *nazire* u pjesmama bošnjačkih pjesnika Derviš-paše Bajezidagića i Derviš-paše Mostarca (str. 309-318).

Ograničavanje poetskih motiva dovelo je do književnih pozajmica, ali u drugačijem smislu od savremenog poimanja umjetničke originalnosti i vrijednosti. U tom kontekstu Duraković podvlači razlike u razumijevanju termina *al-sariqa* koji se za književnu krađu koristio u klasičnoj, i termina *al-ihtijāl* koji se za plagijat koristi u modernoj arapskoj

književnosti (str. 319). “Književne krađe” u klasičnoj arapskoj književnosti legalizirane su uvođenjem određenih pravila na temelju kojih su se mogle vršiti, a koja su se zasnivala prilično široko na razini poetičkog odnosa prema sadržaju i formi djela sa kojima novi autori komuniciraju. Tragajući za odgovorom na pitanje legalizacije književne krađe, Duraković podsjeća da je Kur’an zadržao isključivo pravo na istinu dok je pjesništvu prepuštena druga strana, odnosno neistina, tako da pjesništvo ne zastupa Istinu na onaj način kao to čini sakralni Tekst. Za razliku od poezije Kur’an se određuje kao Istina i njemu je apsolutno neprimjeren bilo kakav oblik krađe. Ipak, “on je opet načelom kontrarnosti zadržao Lijepo samo kao jedno od sredstava za doseganje *ne umjetničke istine*, već Istine same, netransponirane i autentične” (str. 337).

Na kraju izlaganja o stasanju postkur’anske poetike i književne tradicije Duraković ukazuje na izoliranost arapske književne tradicije koja je dovela do izostanka utjecaja Aristotelove *Poetike* unatoč činjenici da je Aristotel bio itekako poznat u arapsko-islamskoj kulturi (str. 337-352). O aristotelovskom shvaćanju umjetnosti u arapskoj književnosti može se govoriti tek u novije doba kada dolazi do intenzivnih kontakata zapadne i arapsko-islamske književne tradicije.

U knjizi *Orijentologija – univerzum sakralnoga teksta* Duraković je ne samo identificirao probleme i pitanja poetike stare arapske književnosti već je ponudio i određene odgovore, ne bježeći pri tome od izno-

šenja vlastitih stavova, koji su vrlo često različiti od ustaljenih autoritativno nametnutih mišljenja. Tako, na primjer, Duraković svojim prepoznatljivim metodom i znanstvenim modelom iznosi kritiku ustaljene periodizacije arapske književnosti po dinastičkim epohama, ali i povezuje pojave koje su uglavnom ostajale nezamijećene ili izvan sfere interesiranja među istraživačima arapske književnosti. Neke od tih pojava su indirektni utjecaj Kur'ana na nastanak arapske ljubavne poezije, i situiranje *idžaza* u današnje vrijeme kada to više nije samo pitanje vjernika već i naučnoistraživačkih radnika koji izučavaju Tekst u tradiciji i njegovo pozicioniranje prema formama. Svojim pristupom Duraković stvara prostor za širu recepciju kur'anskog teksta u bosanskohercegovačkoj sredini i otvara puteve ka sveobuhvatnoj spoznaji i drugih dimenzija Kur'ana, pored religijske, naravno u granicama u kojima to Tekst dozvoljava.

Dželila Babović

Mustafa Jahić, ARAPSKA GRAMATIKA U DJELU *AL-FAWĀID AL-'ABDIYYA* MUSTAFE EJUBOVIĆA, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, 2007, 796 str.

Padom mamelučke vlasti i abasidskog halifata u ruke turskog sultana, nastupio je period znatnog slabljenja u izučavanju arapskog jezika. U djelima koja su nastajala u ovom periodu autori su uglavnom rezimirali ranije napisana djela ili su pisali glose

uz komentare djela iz prethodnog perioda. Djelo *al-Fawāid al-'abdiyya* autora Mustafe Ejubovića predstavlja komentar poznatog gramatičkog djela *al-Unmūdağ fī an-naḥw* Abū al-Qāsima Ğārullāh Muḥammada al-Zamaḥšarīja. Premda je u osnovi komentar, *al-Fawāid al-'abdiyya* se može smatrati Ejubovićevim autorskim djelom i samostalnom gramatikom arapskog jezika. Naime, Ejubović često u tumačenju nekih gramatičkih jedinica odlučno odbacuje al-Zamaḥšarījeva stajališta iznoseći pri tom vlastito mišljenje argumentirano stavovima drugih gramatičara. *Al-Fawāid al-'abdiyya* nastalo je u ranoj fazi Ejubovićevog stvaralaštva, kao plod autorovog nastojanja da pronađe nov pristup rješavanju problema u tadašnjem sistemu obrazovanja u Osmanskom carstvu, a djelo je zamišljeno kao udžbenik arapske gramatike u osmanskim školama. Pored toga, prilikom pisanja *al-Fawāid al-'abdiyya* osim djela *al-Unmūdağ fī an-naḥw* Ejubović se koristio i al-Zamaḥšarījevim djelom *al-Mufaššal fī šan'a al-i'rāb*, kao i gramatičkim djelima drugih autora.

Knjiga *Arapska gramatika u djelu "al-Fawāid al-'abdiyya"* Mustafe Ejubovića, u izdanju Gazi Husrev-begove biblioteke, predstavlja doradenu doktorsku disertaciju Mustafe Jahića, odbranjenu pod istim naslovom na Fakultetu islamskih nauka 2005. godine. Jahićevo sveobuhvatno predstavljanje Ejubovićevog djela *al-Fawāid al-'abdiyya* na bosanskome jeziku od neprocjenjivog je značaja za kulturnu historiju Bosne i Hercegovine, jer ovo djelo predstavlja dio bogatog, ali još uvijek nedovoljno

istraženog nacionalnog korpusa bošnjačke baštine na orijentalnim jezicima. Jahić je u uvodnoj riječi iznio uvjerenje da naučno istraživanje Ejubovićevo djela i njegovo kulturno-historijsko vrednovanje u svjetlu dostignuća moderne lingvističke nauke i arapske gramatike predstavlja veliki doprinos na polju istraživanja i valoriziranja bošnjačke kulturne baštine nastale na arapskom jeziku, i izučavanju gramatičkih studija kao posebne naučne discipline u Bosni i Hercegovini.

Jahićevo rad na djelu *al-Fawā'id al-'abdiyya* sastojao se od kritičkog provjeravanja, analiziranja i sistematiziranja postojeće i prikupljene građe koja je u uskoj vezi sa zadatom temom, kao i interpretiranja i kritičke analize gramatičkih jedinica koje je obradio Ejubović, uz primjenu metodologije koja omogućava takvu obradu. Da bi se što potpunije razumjelo Ejubovićevo djelo, osim klasičnih izvora Jahić je navodio i kontrastirao mišljenja savremenih arapskih gramatičara i stavove nekih zapadnjačkih arabista koristeći se općom lingvističkom, specijalističkom literaturom i nekim evropskim studijama iz oblasti arapske lingvistike.

Nakon uvodne riječi Jahić je u *Arapskoj gramatici u djelu "al-Fawā'id al-'abdiyya"* Mustafe Ejubovića ponudio kratku biobibliografsku skicu Mustafe Ejubovića (str. 19-22), te ukratko predstavio djelo *al-Unmūdağ fī an-naḥw*, koje je Ejubović komentirao, te autora ovog djela – al-Zamaḥšarīja (str. 23-26). Nakon kratkog opisa rukopisa *al-Fawā'id al-'abdiyya* koji se nalazi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, Jahić je

pristupio prenošenju Ejubovićevo stavova u određenim gramatičkim pitanjima i komentiranju tih stavova kroz svoje i stavove nekih klasičnih ili, pak savremenih gramatičara.

Ejubović je na početku djela *al-Fawā'id al-'abdiyya*, nakon uvoda i uobičajene zahvale Stvoritelju, naveo razloge koji su ga naveli da napiše ovo djelo. Po uzoru na al-Zamaḥšarījevo djelo, i Ejubović započinje interpretiranjem pojmova *kali-ma* i *kalām* (str. 30-42) a zatim nastavlja sa vrstama riječi (str. 43-48) i rečenicom (str. 49-56). Inače, u arapskoj gramatičkoj teoriji govori se o tri osnovne vrste riječi: imenima, glagolima i partikulama. Imena predstavljaju vrstu riječi koje izražavaju potpuno značenje isključujući značenje vremena, a glagoli riječi koje izražavaju potpuno značenje i istovremeno izražavaju jedno od tri glagolska vremena. Partikule, s obzirom na njihovu semantičku zavisnost, ne izražavaju potpuno značenje, nego im radi iskazivanja takvog značenja treba druga riječ.

Ejubovićevo poglavlje o imenima obuhvata raspravu o vrstama imena¹, zajedničkim imenima, vlastitim imenima, sufiksarno promjenljivim imenima, imenima u nominativu, imenima u akuzativu, imenima u genitivu, sufiksarno potpuno nepromjenljivim imenima, imenima u dvojini, imenima u množini, determiniranim i nedeterminiranim imenima, imenima

¹ Iako Jahić arapski termin *al-ism* prevodi kao "imenica", u ovom tekstu koristit ću termin "ime", jer su "imena" mnogo šira kategorija od kategorije "imenica".

muškog i ženskog roda, deminutivu, odnosnim imenima, brojevima i imenima povezanim sa glagolima (str. 57-452).

U poglavlju o glagolima obuhvaćene su vrste glagola, perfekt, imperpekt, imperativ, prijelazni i neprijelazni glagoli, pasiv, glagoli mišljenja, deficitarni ili nepotpuni glagoli, glagoli skorog izvršenja radnje, glagol hvaljenja i glagol kuđenja, te dva glagola čuđenja (str. 473-578).

U posljednjem poglavlju Ejubović govori o partikulama aneksije, partikulama sličnim glagolima, veznicima, partikulama negacije, partikulama upozorenja, partikulama dozivanja, potvrdnim partikulama, partikulama izuzimanja, dvjema partikulama oslovljavanja, partikulama spajanja, dvjema partikulama pojašnjenja, dvjema infinitivnim partikulama, partikulama podsticanja, partikulama blizine, partikulama budućnosti, dvjema upitnim partikulama, namjernoj partikuli, odričnoj partikuli, konsonantu L kao partikuli, konsonantu T bez vokala koji dolazi na kraju glagola u perfektu da označi ženski rod njegovog subjekta, konsonantu N kao partikuli pojačanja, konsonantu H kao partikuli stanke (str. 579-690).

Nakon Ejubovićeve rasprave o imenima, glagolima i partikulama, u knjizi *Arapska gramatika u djelu "al-Fawā'id al-'abdiyya"* Mustafe Ejubovića slijede Jahićeva zaključna razmatranja (str. 691-718), te sažetak na bosanskome i na engleskome jeziku (str. 719-726).

U poglavlju "Izvori i literatura" (str. 739-753) Jahić je naveo rukopisne i štampane izvore kojima se

koristio, kao i kataloge, rječnike, priručnike i ostalu literaturu. Jahić je također naveo autore i djela na koje se oslanjao Ejubović.

Na kraju knjige nalazi se pregledan i detaljan "Indeks" (str. 757-781) koji obuhvata indeks kur'an-skih ajeta, hadisa, stihova, izreka i poslovice, vlastitih imena, plemena i naroda, mjesta i arapskih termina i pojmova.

U knjizi je objavljen i sažetak na arapskom jeziku, a kao dodatak priloženi su faksimili prve i zadnje stranice rukopisa *al-Fawā'id al-'abdiyya*.

Mustafa Ejubović je u svojim gramatičkim analizama postupao potpuno u skladu sa tradicionalnom arapskom gramatikom koja obuhvaća sve osobine semitskih jezika. On raspravlja o tri osnovne vrste riječi u arapskome jeziku (imena, glagoli i partikule), gramatičkim kategorijama vezanim za ove vrste riječi, gramatičkim oblicima riječi i njihovim gramatičko-semantičkim osobinama na osnovu kojih se izvodi i posebna klasifikacija riječi, i, na kraju, o sintagmatskim odnosima koji vladaju među ovim riječima kada uspostavljaju određene gramatičke konstrukcije. Metodologija opisa arapskoga jezika koju Ejubović koristi, u potpunosti predstavlja tradicionalni, u njegovo vrijeme dominantni pristup u proučavanju arapske gramatike u kojem savremeni lingvisti pronalaze i elemente nekih modernih lingvističkih teorija. Zanimljivo je da se Ejubović u potrazi za utvrđivanjem uzroka raznih gramatičkih pojava, kao i u nastojanju da otkrije odnose koji vladaju u gramatičkim konstrukcijama, naročito kada pojašnjava i defi-

nira neke gramatičke kategorije i pozicije u gramatičkim strukturama, često oslanja i na druge naučne discipline, i to prije svega u logiku (str. 703).

U interpretiranje perfekta i imperfekta Ejubović uključuje i filozofiju, posebno u tumačenju prošlosti. Objasnjavajući relativnost vremena, on ističe da se u ovom slučaju misli na subjektivnu prethodnost koja se dogodila između vremenskih odsječaka kao posebnih dijelova koji jedan drugome prethode prema subjektivnom a ne temporalnom principu, tako da, prema tome, vrijeme nema nužno svoje vrijeme. Suprotno ovome postoji i objektivna vremenska prethodnost prema kojoj se vrijeme događa u vremenu, što se definira kao općenitost i posebnost ili cjelovitost i parcijalnost, tako da se, može reći da se vrijeme nalazi u jednom od tri vremena (str. 706).

U slučaju kada smatra da određena gramatička kategorija ili jedinica nije sa svih aspekata ili na odgovarajući način definirana u osnovnom djelu, Ejubović nudi vlastitu definiciju i njeno objašnjenje. Kad se ne slaže sa al-Zamahšarijem Ejubović navodi i mišljenja drugih gramatičara kao potvrdu vlastitih stavova. Često u svojim komentarima polemizira i sa drugim autorima i iznosi neslaganja gramatičara u pogledu određenih gramatičkih pitanja. Iz Ejubovićevih komentara jasno se vidi da je on izvanredno poznao gramatičke pravce u arapskoj lingvistici, gramatičke odnose, gramatičku građu i metodologiju njezinog interpretiranja, kao i gramatičku literaturu i različita mišljenja arapskih gramatičara.

U zaključnim razmatranjima u vezi sa djelom *al-Fawā'id al-'abdiyya* Jahić ističe da je arapska gramatika dugo vremena, sve do do ustanovljavanja strukturalne teorije De Saussurea i Bloomfielda, bila nepoznata na Zapadu. Zahvaljujući lingvističkim teorijama upravo ove dvojice teoretičara, razumijevanje arapske gramatičke tradicije na Zapadu postalo je sasvim moguće. U okviru istraživanja arapske gramatike na Zapadu prisutno je nastojanje da se definira doprinos arapskog jezikoslovnog naslijeđa općelingvističkoj znanosti, te da se istraže eventualni utjecaji drugih starih lingvističkih tradicija, kao što su indijska i grčka, na razvoj arapske lingvističke nauke. Istovremeno, u posljednjoj polovini prošlog stoljeća došlo je do razvoja lingvističkih izučavanja u arapskom svijetu, gdje se izučavanje vlastitoga lingvističkog naslijeđa sve više shvatalo kao jedan od uvijeta općeg kulturnog preporoda koji je sve više zahvaćao arapski svijet.

Djelo *al-Fawa'id al-'abdiyya*, bez obzira što se formalno tretira kao sintaksičko djelo, predstavlja gramatiku arapskog jezika u njenom tradicionalnom značenju, jer Ejubović u tumačenje sintaksičkih kategorija radi njihovog cjelovitijeg interpretiranja uvodi i druge lingvističke, a ponekad i nelingvističke discipline. Ovo djelo također predstavlja značajan segment bošnjačke kulturne baštine u oblasti arapskog jezikoslovlja, kao dio ukupnoga kulturnog naslijeđa Bosne i Hercegovine. Ejubović se sa ovim djelom pojavljuje i kao potencijalni reformator aktualnog osmanskog sistema obrazovanja, a svojim

ukupnim naučnim radom i kao jedan od najpoznatijih naučnih djelatnika Mostara, značajnoga kulturnog i naučnog centra u njegovo doba.

Dželila Babović

Gassan Kanafani, LJUDI NA SUNCU, prijevod sa arapskog i predgovor: Munir Mujić, pogovor: Esad Duraković. Connectum, Sarajevo, 2006, 100 str.

Roman *Ljudi na suncu* jedno je u nizu kazivanja o jezivoj stvarnosti Palestine i njenih poniženih žitelja autora Gassana Kanafanija koji je upravo palestinski martir u punom smislu te riječi. Naime, Kanafani se u svome relativno kratkom životnom vijeku (ubijen je u 36. godini!) pokazao kao izrazito plodan i originalan romansijer, te britak književni kritičar. U njegovom opusu ostala su četiri romana, isto toliko zbriki kratkih priča, drama, te dvije književne studije. Upravo su romani poput *Ljudi na suncu* i *Sve što vam je ostalo* svrstali Kanafanija u sam vrh arapske proze uopće.² S druge strane, ovaj je pisac stožerna ličnost palestinske književnosti otpora, stoga sva njegova djela živo svjedoče o bolnim ranama Palestine, odnosno o najmorbidnijoj tragediji našeg doba pred kojom svakodnevno zatvaramo oči.

Roman *Ljudi na suncu* zanimljiv je već sa svoje formalne strane jer

² Pogledati: Rodžer Alen, *Arapski roman*, na arapski preveo Hissat Ibrahim Munif, Dar al-‘a‘la li al-laqa‘a, al-Qahira, 1997.

spada u prvijence književnog izraza toka svijesti. Ova tehnika bila je, izgleda veoma prikladna i “bliska” Kanafaniju, tako da će na isti način napisati i svoj, prema kritici, najuspješiji roman *Sve što vam je ostalo*, koji je i danas egzemplar arapskog romana toka svijesti. Ulazak u *vrtloge svijesti* omogućava piscu da vjerno predstavi duboke tragove palestinske tragedije u dušama protagonista i tako iskristalizira univerzalnu ljudsku dramu nastalu u okrutnom svijetu “lišenosti svega”, pa i doma, te prava na život dostojan čovjeka.

Upravo ta lišenost svega te prisilna otuđenost na rodnoj grudi dinamički su motivi romana. Abu Kajs, Asad i Mervan, glavni likovi romana, tri su Palestinca – *stranca u svojoj zemlji*, čije se vizije o budućnosti gube u bezdanu stvarnosti. Moguća alternativa je rizičan put za Kuvajt za što se oni naposljetku i odlučuju. Na obroncima opisa njihovog puta do Basre gdje ih čekaju nemilosrdni “edenski splavari”, promiču slike iz njihovih života. Abu Kajs, srednjovječan čovjek čija je porodica na rubu egzistencije, nada se *kesama punim novca* koje bi ispunile njegove skromne snove: vrt sa maslinama i školovanje sina. No, iza tog egzistencijalnog vapaja u njegovoj duši plamti želja da okusi “stvarni” život:

*Tamo moraju postojati sokaci, ulice, muškarci, žene i dječurlija koji trče između stabala.*³

Ovaj detalj dovoljno svjedoči o pečalu (ne)života u Palestini. Asadova

³ Gassan Kanafani, *Ljudi na suncu*, preveo Munir Mujić, Connectum, Sarajevo, 2006, str. 20.

i Mervanova priča nije ništa sretnija. Prvi je momak slomljen između stalnog straha od policijskih hajki na njega i oporog poniženjavanja od amidže koji ga za koru kruha svagdašnjeg ucjenjuje ženidbom sa kćerkom Nedom. Najzad, Mervan je mladić porušenih snova, prevaren od oca, izdan od brata, ali odlučan da donese spokoj, nadu i “betonski krov” majci, maloj braći i sestrama.

Priče o ova “tri tragična palestinska odiseja” čine prva tri dijela romana. U četvrtom dijelu simboličnog naziva *Pogodba* opisuje se sistem prebacivanja do Kuvajta preko raznih “krijumčarskih agencija” kojima gospodari *debeli čovjek* čija je simbolika itekako značajna. Nakon što zakon sile, a ne sila zakona, rasprši i zadnje nade o prelasku *obećanu* zemlju zbog nedostatka novca, lokalni vozač, Abu Hajzuran, nudi im jeftinju cijenu prijevoza, ali u cisterni za beton. Nemajući alternativu, oni pristaju na pogodbu koja će se na koncu pokazati kao pakt sa đavolom.

Put, Sunce i hlad te Grob završni su djelovi romana u kojima se radnja zatamljuje i završava u kobnom ozračju koje je od samog početka prožimalo roman. Na zadnjoj kontrolnoj tački, Abu Hajzuran se zadržava više nego što se predviđalo, Palestinci se guše u paklenoj vrućini, a istu noć Abu Hajzuran ih prevozi u Kuvajt, pljačka i ostavlja na gradskoj depoiniji cinično pitajući: “Zašto niste pokucali u lim cisterne? Zašto? Zašto? Zašto?”⁴

Kao što to ova kratka “rekonstrukcija” sižea otkriva, roman *Ljudi na*

suncu artikuliše temeljne probleme palestinske stvarnosti, odnosno tragedije: “iluzornost” života u Palestini, tuđinu na svome topniku, želju za boljom budućnošću, “bratsku” atmosferu u Jordanu, Iraku i Kuvajtu, ali i neizostavni otpor. Važnost otpora u ovome romanu nije očigledna kao kod Džebrinog Velida Mesuda, ali on se upravo zrcali u prihvatanju i više nego rizične pogodbe, hrabrom odlasku u smrt radije nego ponižavajućem povratku kući. Sinovi Palestine se vraćaju ili kao pobjednici ili kao šehidi. U ovom slučaju oni su šehidi – svjedoci dehumanizovanog odnosa prema ljudskom biću i apatije koja prelijeva palestinske granice i plavi okolne “bratske” zemlje. Svjedoci su, također, apsurdnog vremena u kojemu Palestina gubi epitet obećane zemlje i “predaje” ga pustinjском prostoru što obiluje naftom, a oskudijeva duhom (Kuvajt!). Tako je na izvanredan način odslikana nepovratna degradacija ljudskih vrijednosti i potpuni uklon čovjeka u materijalno.

I ovaj roman je protkan *poetikom političkog romana* koja općenito prožima modernu arapsku prozu. Najbolji predstavnici ovog žanra jesu Mahfuzovi romani: *Lopov i psi*,⁵

⁵ Ovaj roman (ar. *al-Liṣṣ wa al-Kilāb*) izašao je i kod nas u prijevodu Mehmeda Kice koji ga nedopustivo prevodi kao *Lopovi i psi*. Na taj način, Kico je uništio samu poruku romana sadržanu u naslovu koji odslikava borbu običnog čovjeka, koji je usamljen – jednina (*al-Liṣṣ*: lopov), protiv krvoločnih režimskih pasa, koji uvijek djeluju u čoporu – množina (*al-Kilāb*: psi). Nažalost, ovo je već postala konstanta Kicinih takozvanih prijevoda.

⁴ Gassan Kanafani, Op. Cit., str. 88.

Karnak, Han al-halil, Čavrljanja na Nilu, te romani Abdurahmana Muni-
fa. Naime, *Ljudi na suncu* govore o
“drami ugroženog pojedinaca” čiji
su postupci nepovratno fatalni. Ta
drama je ustvari moderna tragedija
što jeste supstancijalno obilježje po-
litičkog romana.⁶ Sukob kao i da ne
postoji jer “žrtva je unaprijed odre-
đena i oko nje se prostor stalno suža-
va što se omča više steže.”⁷ Nadalje,
protagonisti romana, a naročito Asad,
svjedoče kako se u palestinskoj tra-
gediji “kulise mogu promijeniti, ali
drama ostaje ista.” Palestinac je goto-
vo jednako ugrožen i u svojoj okupi-
ranoj zemlji i kod “sabraće” u Jorda-
nu, Iraku ili Kuvajtu. *Sistem* je uvijek
protiv njega. Ustvari, on je samo ko-
lateralna šteta *imaginarnog* prostora,
stoga završava na deponiji kao “blato
historije” poput nebrojenih žrtava ne-
častivih ideologija. Kanafani čak u
samome tekstu nedvosmisleno ozna-
čava, pa i proziva podanike sistema:

– Jesi li službenik?

– Službenik? Ha! *Ni samom đavo-
lu čestitost ne dopušta da bude služ-
benik. Nipošto... prijatelju moj... ja
sam turist...* (Podvukao M. S.)

Ovo Asadu priznaje čovjek koji
ga je spasio u pustinji, a ne treba za-
boraviti kako je Abu Bakir, službe-
nik na punktu, indirektni krivac ili
saučesnik u smrti Palestinaca.

Ipak, Kanafanijeva, kao ni Dže-
brina djela ne možemo nazvati čis-

tim političkim romanima, jer njih
nazivamo *romanima otpora*. Više je
razloga za ovakvu nomenklaturu: prvo
jer potiču iz *palestinske književnosti
otpora*; drugo jer ne promoviraju bez-
nadežnost i očaj kao jedinu izvjesnost
kao likovi političkog romana i na
kraju – što uvijek ostavljaju *mesijan-
sku sjenu* Palestine kao mogućnosti,
nade, spasa.⁸

Prijevod Munira Mujića je više-
struko vrijedan za sve istinske poklo-
nike proze, a posebno za arabiste. To
potvrđuje prvo odabir romana, pisca,
smjelost upuštanja u književne viro-
ve toka svijeti i odličan prijevod kao
krajnji plod. Izuzetna sposobnost *pre-
vođenja* teksta i *transponovanja* zna-
čenja kod Mujića doima se kao pri-
rodni dar. Prijevod nije izvještačen i
torpidan. Naprotiv, on djeluje zavod-
ljivo u svojoj jednostavnosti, a odli-
kuje se i lahkoćom prijelaza iz polja
Nesvjesnog u pojavne realije što su
inače *trusna* područja kako u orginal-
nim djelima tako u njihovim prijevo-
dima. Prijevod je nadalje obogaćen
kvalitetnim predgovorom prevodica
koji sadrži osnovne podatke o autoru
romana, ali, također, nudi minucio-
uznu i višestruko vrijednu analizu
samog djela i svih njegovih poseb-
nosti, formalnih i sadržinskih.

Treba se osvrnuti na bogati i izra-
zito referencijalan pogovor Esada
Durakovića znakovitog naslova *Lju-
di na suncu – metafora za stradanje*.
U njemu autor ne razmatra samo ovaj
Kanafanijev roman i njegovu ličnost,

⁶ Pogledati: Nikola Kovač, *Politički ro-
man – fikcije totalitarizma*, Armis print,
Sarajevo, 2005.

⁷ Nikola Kovač, *Politički roman – fik-
cije totalitarizma*, Armis print, Saraje-
vo, 2005, str., 56.

⁸ Pogledati: Esad Duraković, *Prolego-
mena za historiju književnosti orijen-
talno-islamskoga kruga*, Connectum,
Sarajevo, 2005, str. 440-456.

već i samu romanesknu situaciju u arapskom svijetu i šire. Podsjećajući na sveprisutnu agoniju Knjige u današnjem “neprozirnom Dobu Politike”⁹ koje, kao što smo vidjeli, sudbinski prožima sam roman i junake, autor pogovora ukazuje na osobenu skarednost (kult!) Riječi u arapskoj književnosti. Ovo čitaocu omogućuje bolje shvatanje začudne, ali sudbinske “kontraverze” u arapskoj književnosti po kojoj Zapad izrazito cijeni i divi se proznim ostvarenjima poput *Hiljadu i jedne noći* i Džubranovih djela, koja, iako epohalna, ostaju zatomljena kada je u pitanju Istok. Nasuprot tome, ponos istočnjačkog ili arapskog genija – stara i srednjovjekovna poezija – do danas nema primjeren odjek u evropskoj kritici. Nadalje, Duraković, vjerovatno jedini istinski teoretičar arapske poetike na prostorima Balkana, pa i šire, pojašnjava “čudo arapske proze”, koja se zapanjujućom brzinom vinula iz povoja (pojava prvog romana 1914. godine) do samog vrha svjetske književne baštine (Nobelova nagrada za romane Nedžiba Mahfuz 1988. godine). U tom impresivnom uzletu arapske proze, posebno mjesto zauzima *palestinska književnost otpora*, odnosno romani Gassana Kanafanija kojeg autor svrstava u “sjajnu generaciju”¹⁰ moderne arapske proze zajedno sa Salihom, Mahfuzom, Džebrom i drugima. Na kraju pogovora, Duraković govori o najbitnijim odlikama Kana-

fanijevog književnog djela, te opusa uopće. Istaknuta je piščeva svekolika angažiranost, renesansni karakter njegovih romana, te “referencijalni aspekt na palestinski pogrom i snažna transpozicija palestinske tragedije kakvu ne pamti moderna povijest.”¹¹

Konačno, ova *metafora za stradanje* nije “veliki” roman, ali njegova poruka nadilazi ne samo oskudni broj stranica, već i prostor, kao i protagoniste o kojima govori. Njegova je fabula svjedočanstvo o savremenom čovjeku koji svojom rezigniranošću postaje “saučesnik” u krvavom ritualu Moćnih i Nedodirljivih. Ona govori o duševnoj praznini i neshvatljivoj učmalosti čovjeka u materijalnim prividima današnjega svijeta. Prizivajući u sjećanje Abu Hajzuranovo poređenje puta Palestinaca u Kuvajt sa sirat-ćuprijom, a graničara sa melekima čuvarima, rađa se pitanje ko ostaje u raju? Oni što poput Palestinaca na toj ćupriji stradaše, ili mi koji je svakodnevno prelazimo i produžavamo ovosvjetsku agoniju? Stoga je roman *Ljudi na suncu*, pored svjedočanstva, i vrijedno etičko upozorenje ovdje i sada.

Mirza Sarajkić

MOSTARLI ZIYA Î, ŞEYH-I SANÂN MESNEVISI, Hazırlayan Müberra Gürgendereli, İstanbul, 2007, 231 pp.

U vrijeme kad su se pojavile knjige Hazima Šabanovića *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima* (Sarajevo, 1973) i Smaila Balića

⁹ Esad Duraković, *Ljudi na suncu ili metafora za stradanje*, u pogovoru za roman *Ljudi na suncu*, Gassan Kanafani preveo Munir Mujić, Connectum, Sarajevo, 2006, str. 20.

¹⁰ Esad Duraković, Op. Cit., str. 95.

¹¹ Esad Duraković, Op. Cit., str. 96.

Kultura Bošnjaka – muslimanska komponenta (Wien, 1973) konstatirali smo da sa ovim knjigama imamo solidan biobibliografski pregled književnosti stvarane u Bosni i Hercegovini na orijentalnim jezicima. Također je tada često isticano da nam nedostaju ozbiljne monografije o pojedinim našim stvaraocima na orijentalnim jezicima, kao i kritička izdanja djela naših pisaca koji su stvarali na arapskom, turskom ili perzijskom jeziku. Pojavile su se tada monografije o Hasanu Kafiji Pruščaku, Fadil-paši Šerifoviću, Ali Dede Bošnjaku i brojne ozbiljne studije o Abdulahu Bošnjaku, Sukkeriji Zekerijjau, Ali Fehmi-efendiji Džabiću, Mustafi Ejuboviću – Šejh Juji i brojne druge. Također je izdat niz prijevoda djela naših autora na bosanskom jeziku (spomenimo tu ranije objavljenog Bašeskiju, Omera Novljanina, Ahmeda Hadžinesimovića, Saliha Sidki Hadžihusejinovića Muvekkita, Ibrahima Alajbegovića Pečeviju, Fevziju Mostarca, Mehmeda Halifu Bošnjaka i druge). Ništa manji značaj za našu nauku nisu ni izdanja naših autora u transkribiranom obliku – latinicom, što se posebno često događa. U Turskoj, gdje se često pronalaze unikatni rukopisi naših autora, tamošnji ih znanstvenici izdaju kao dio zajedničke osmanske baštine u koju spadaju, pored osmanskih Turaka, i ostali narodi koji su pripadali Osman-skom carstvu i participirali u zajedničkoj osmanskoj islamskoj kulturi.

Najstariji naš divanski pjesnik Hasan Zijaija Mostarac (umro 1584.) (pri ovome ne prihvatamo Mahmud-pašu Anđelovića – Adnija kao našeg pjesnika zbog njegova porijekla,

iako su ga Bašagić i Šabanović uvrstili među bošnjačke pisce) bio nam je poznat samo po rijetkim pjesmama u međzmuama Orijentalnog instituta i Gazi Husrevbegove biblioteke, pa kad su u plamenu nestali rukopisi Orijentalnog instituta, pomislili smo da tako nestaje zauvijek i ovog našeg pjesnika. Prije toga je Džemal Čehajić napisao jedan rad o Zijaiji i izdao nekoliko njegovih pjesama i to je bilo sve što se moglo znati o ovom velikom našem pretku. Znalo se da je Zijaija napisao *Divan* i *Kıssa-i Şeyh Abdurrezzak*, ali tih djela nismo imali u Bosni, a za *Divan* nismo uopće bili sigurni niti da je sačuvan.

Zahvaljujući istraživačkom naporu mlade osmanistice iz Edrene, dr. Muberre Gürgendereli, najprije smo saznali da je sačuvan *Divan* našeg pjesnika u biblioteci Selimiyyi u Edreni, a od nedavno smo u prilici čitati i izdanje djela posvećenog ovom našem pjesniku. Dr Muberra Gürgendereli je obradila *Divan* Hasana Zijaije Mostarca, što je bila njena doktorska disertacija, a o izdanju toga njezina rada smo već pisali u *Prilozi-ma za orijentalnu filologiju*. Sada imamo priliku osvrnuti se i na izdanje *Priče o Šejhu Abdurrezzaku* što je ona nasloвила kao *Şeyh-i Sanân Mesnevisi* jer se poznata klasična priča o Šejhu San'anu, ukratko ispričana i u Attarovom *Govoru ptica*, tako i nazivala u klasičnoj literaturi. Naime, Šejh San'an i Šejh Abdurrezzak su jedna ista ličnost i u istim se djelima spominje po oba ova imena.

Dr. Muberra Gürgendereli je došla do četiri rukopisna primjerka ovoga djela, od kojih su tri primjerka – dva istanbulska i jedan londonski –

kompletni, a onome zagrebačkom nedostaje uvodno poglavlje. Na osnovu sva četiri rukopisna primjerka autorica je bila u prilici napraviti kritičko izdanje ovoga izuzetno značajnog djela, značajnog ne samo za našu književnu baštinu nego za klasičnu islamsku književnost uopće.

Nakon Attara koji je u svome simboličkom djelu, *Govoru ptica*, koje sadrži 4931 distiha, priči o Šejhu Abdurrezzaku (Šejhu San'anu) posvetio 410 distiha, ovoj su se temi okrenuli i neki turski pjesnici, poput Gülşehrija koji je također u svom *Govoru ptica* temi o Šejhu Abdurrezzaku posvetio 429 distiha, zatim čagatajskog pjesnika Ali Šir Nevajija koji je isto tako slučaj Šejha Abdurrezzaka ispričao u 514 distiha u okviru poeme *Govor ptica*, a ova tema nije mimoišla ni tursku narodnu književnost, pa postoje i njene prozne verzije.

Hasan Zijai Mostarac napisao je samostalno djelo o Šejhu Abdurrezzaku i to u 1725 distiha i tako razradio temu u formi jednog pravog klasičnog osmanskog romana u mesnevi stihovima sa tesavufsko-ljubavnom tematikom.

Izdanje koje je priredila dr. Muberra Gürgendereli sadrži, nakon kratkog predgovora (Önsöz, str. IX-X), prvo poglavlje (I. Bölüm, str. 1-20) u kome govori o historijatu nastanka priče o Šejhu San'anu, o ovoj priči u iranskoj literaturi, njenom prenošenju na tle turkijskih naroda, o pojedinačnim djelima pod ovim naslovom, odrazu ovoga djela na tursku narodnu književnost i proznim pričama na ovu temu. U drugom dijelu (II. Bölüm, str. 21-28) govori o životu i djelima Hasana Zijaije Mostarca.

U trećem dijelu (III. Bölüm, str. 29-77) raspravlja o unutrašnjem ustrojstvu priče o Šejhu Abdurrezzaku, junacima, mjestu i vremenu u ovoj priči, te posebnu pažnju posvećuje motivima ove priče, a ostatak ovog poglavlja posvećuje analizi forme stiha, jezika i stila u ovom djelu.

Ključno poglavlje (IV. Bölüm, str. 81-224) sadrži kritičko izdanje teksta mesnevi, a potom slijedi kazalo vlastitih imena (str. 225-227) i izvori i literatura (str. 229-231).

Zahvaljujući dr. Muberra Gürgendereli imamo djelo ovog bošnjačkog autora iz XVI stoljeća u latiničnom izdanju. Ono je sada, na osnovu ovoga izdanja, dostupno za temeljitu književno-estetsku analizu, a i ovo izdanje samo po sebi predstavlja štivo koje će poslužiti kao izvrsna lektira studentima osmanske književnosti, kao i istraživačima bošnjačke književne baštine na turskom jeziku.

Fehim Nametak

‘Einolqozāt Hamadānī, PRIPRAVE (TAMHĪDĀT), prijevod s perzijskog jezika Namir Karahalilović, al-Hoda, International Publishers&Distributers, Kulturni centar Ambasade I. R. Iran u BiH, [Sarajevo, 2007.], 327. str.

Samo pojavljivanje bosanskog prijevoda klasičnog djela tesavufskog mišljenja (ili preciznije, tesavufskog iskustva) za bosansku orijentalistiku je događaj preko kojega se ne bi tre-

balo prijeći bez spomena. Osobito kada se radi o djelu s početka dvanaestog stoljeća, vremena u kojem je djelovalo najviše velikana tesavvufskog mišljenja i praksisa, utemeljitelja sufijskih bratstava, poput Abdulkadira Gejlanija, Abdulnedžiba Suhraverdija, Ahmeda el-Gazalija (brata Ebu Hamida el-Gazalija), od kojih je potonji bio Hamadanijev duhovni učitelj-muršid. Podsjetimo, autor ovoga djela 'Ajnulkudat Hamadani (Einolqozāt Hamadānī) rođen je 1098. u Hamadanu i, školujući se, sa jedne strane uspio steći znanja iz tradicionalnih znanosti njegovog vremena kako bi došao na dužnost kadije, a sa druge strane, još od djetinjstva, u očevoj pratnji pohađao skupove u tekijama, zavijama i dergahima i susrećući se sa velikanima tesavvufa imao priliku da iskuša draži "ulijevanja" znanja, put u kojemu Božansko pero posredstvom učitelja u iskušenikovo srce upisuje tajne sufijske spoznaje koja iskušenika na ovom putu vodi od potiranja jastva do ostvarenja kroz utapanje u Jedinstvo Bitka. Podsjetimo i na to da je Hamadani, za tridesetak godina kratkog, mučenički okončanog života uspio napisati znamenita djela iz skolastičke teozofije, nekoliko rasprava i poslanica upućenih svojim učenicima i, kao svoje krunsko i, ujedno, u perzijskoj tesavvufskoj literaturi najobimnije prozno djelo *Tamhīdāt (Priprave)* koje u bosanskom prijevodu danas imamo pred sobom.

Želimo istaći da ovo predstavljanje Karahalilovićeva prijevoda *Tamhīdāta (Priprave)* ima tek informativni karakter, budući da bi se svako dublje predstavljanje i doticanje sadr-

žaja ovoga djela nužno pretvorilo u knjigu o svakom od deset poglavlja Hamadanijevih *Priprava*, što bi, pak, zahtijevalo da autor ovakvog predstavljanja i tumačenja *Metafizičkih iskušenja*, po svojim stečenim i "uljevenim" znanjima, bude dostojan ovakvoga podhvata, a to, pak, uveliko nadmašuje domete potpisnika ovih redova. S obzirom na formalnu strukturu i sadržajnu slojevitost i raskošnost ovoga djela, nije nimalo čudno što je autor *Pogovora* (str. 259-306), prof. dr. Rešid Hafizović, kao jedan od rijetkih bosanskohercegovačkih suvremenih referentnih poznavalaca sufijskog mišljenja i islamske filozofije uopće, umjesto dvije do tri stranice za ovakve prigode uobičajenoga teksta, na četrdeset i sedam strana donio temeljne upute za razumijevanje ovoga djela, konteksta u kojem je nastalo, i samog autora.

Karahalilović u svojoj *Bilješci prevodioca* (str. VII-VIII) daje napomene o kritičkom izdanju izvornika na osnovu kojeg je sačinjen ovaj prijevod, prijevodu kur'anskih ajeta preuzetih iz *Kur'ana s prijevodom na bosanski jezik* (prijevod Esada Durakovića), prevodilačkim bilješkama, terminologiji i transkripciji zastupljenoj u ovom prijevodu. Ovo djelo se sastoji iz deset poglavlja – *Priprava Načela*, u kojima autor raspravlja o značajnim pitanjima islamskog i osobito sufijskog mišljenja, a opet, ovih je deset *Priprava*, sadržajno moguće objediniti u tri cjeline, kako to u *Pogovoru* ističe Hafizović (str. 263.), gdje autor u prvoj cjelini svjedoči o svom duhovnom zaredenju i ranom intelektualnom razvitku, u drugoj cjelini raspravlja o temeljnom nadahnuću

kojim je pisano ovo njegovo djelo, dok u trećoj cjelini kroz tri poglavlja govori o mističkoj smrti, utrnuću ili Utapanju u Jedinstvu Bitka, odnosno samozaboravu. Čitavo djelo je izuzetan model intertekstualnosti, u kojem autor svaki svoj stav podupire kur'an-skim ajetom, izrekom Allahova poslanika Muhammeda ili referira na misao nekog od nasljednika Allahovih poslanika, Allahovih prijatelja – velikana islamskog tesavvufskog učenja, i cjelokupni prozni tekst isprepliće upečatljivim stihovima. Također, djelo je višestruko zanimljivo i stoga što autor koristi jedinu mogućnost da u kategorijama govora jezika prenese iskustvo govora srca i potonjim generacijama, pa tako i nama i onima koji će doći poslije nas, omogućiti da ovi zapisi budu uljeveni u srce i tako povedu putem mističkih spoznaja, ili barem u razbor kao dio stečenoga znanja.

U *Pripravi Načela Prvog* (str. 11-24) autor, nakon klasičnom djelu svojstvene *bismille*, zahvale Bogu (*tahmid*) i *salavata*, kao razlog pisanja djela navodi molbu prijatelja “da zabilježi neka kazivanja koja bi im koristila“, te prelazi na sam sadržaj rasprave o *razlici između stečenog i urođenog znanja*. Ovdje su um, srce i duša definirani kao organi ljudske spoznaje, koji izrastaju na plodovima svojih spoznajnih pregnuća i po kojima Bog u srca Njemu odanih uljeva transcendentne spoznaje. *Priprava Načela Drugog* (str. 25-37) govori o *putnikovim preduvjetima za put prema Bogu*, o različitosti duhovnih putnika i duhovnih putovanja na ma kojoj postaji i u ma kojem stanju transcendentnog putovanja se nalazi-

li, o skupini onih koji tragaju za Istinom i onih koje je Istina pronašla, o vodiču kao muršidu i vodenome kao muridu – putniku na ovome putu, o pravilima pokornosti, *virdu* (zazivanju Imena) i značenjima određenoga virda na određenom stupnju duhovnog razvoja. *Priprava Načela Trećeg* (str. 39-51) sadrži raspravu o *tri vrste ljudske ćudi*, dakle, o prvoj skupini koja posjeduje “Ademovo obličje, ali bez njegove suštine i zbilje“, za koje Hamadani kazuje kako su još na ovome svijetu “bili u paklu“, očajnicima kojima nije data mogućnost spoznaje i kojima neće biti data mogućnost Videnja; o drugoj skupini u kojoj su oni što “Ademovo obličje imaju, a uistinu od njega potječu i zbilju Ademovu posjeduju“, oni čije je odličje njihov neprocjenjivi dragulj unutarnje zbilje, koji su na ovom svijetu obdareni spoznajom, a na Drugome će biti obradovani Videnjem i Susretom. Treću skupinu predstavljaju “braća Sejjidova“ koja su dostigla srž vjere, osjetili zbilju pouzdanja i našla utočište u zaštitu Revnosti Božanske, oni koji imaju stupanj mučenika palih na Putu Božijem, posjednici stupnja *prijateljevanja* (velajet). *Priprava Načela Četvrtog* (str. 53-58) govori o samospoznaji kao sjemenu Susreta sa Uzvišenim, spoznaji koja vodi poništenju spoznavatelja i njegovom utonuću u Spoznato. *Priprava Načela Petog* (str. 59-81) je rasprava o pet stupova islama koji predstavljaju kapiju vjerzakona bez koje nije ostvarivo pristupanje putu (tarikatu). Međutim, autor ovdje govori i o vjerzakonskim (formalnim, šerijatskim) određenjima ovih pet stupova, o njihovim tarikatskim,

mističkim, suštinskim značenjima i tesavvufskoj praksi ovih pet stupova, što predstavlja uvod i uvjet za *Pripravu Načela Šestog* (str. 83-112), raspravu o zbilji i stanjima ljubavi, gdje autor definira Ljubav i obrazlaže zašto zaljubljeni svoju ljubav usmjerenu Voljenome treba rasprostraniti i na sve stvoreno, kao djelo Voljenog. *Priprava Načela Sedmog* (str. 113-129) govori o zbilji dvaju organa ljudske spoznaje – duha i srca. *Priprava Načela Osmog* (str. 131-154) sadrži raspravu o tajnama Kur'ana i mudrosti u stvaranju čovjeka, gdje Hamadani uspostavlja suodnos između tajni kur'anskoga teksta kao konačne Božije objave i tajni stvaranja čovjeka kao najsavršenijeg među stvorenim. *Priprava Načela Devetog* (str. 155-186) predstavlja kazivanje o zbilji pravovjerja i krivovjerja, o više vrsta krivovjerja koje može potjecati iz uma, srca ili duše: krivovjerju vanjštine, krivovjerju vezanom za dušu, krivovjerju maga ili potpunom krivovjerju i, osobito, o krivovjerju prouzročenom zaljubljenosti koja prerasta u opijenost koja će neminovno odvesti do stadija ludila. U ovom poglavlju Hamadani navješćuje i vlastito pogubljenje, koje će biti prouzročeno optužbom za krivovjerje. Također, u ovom poglavlju autor ukazuje na dvije svjetlosti, Iblisovu i Muhammedovu, koje se dotiču u moru čovjekove ljudske i Božanske naravi. *Priprava Načela Desetog* (str. 187-257), koja je ujedno i najobimnije poglavlje ovog Hamadanijevog djela, pod naslovom “Muhammedova i Iblisova svjetlost postaše izvor i zbilja Nebesa i Zemlje”, predstavlja samu srž Hamadanijeve poruke. I u

ovom poglavlju – u kojem je najviše govora o potpunom utrnuću – autor otkriva svoje spoznaje, razotkriva svoja duhovna stanja i, ponovno, ovaj put konkretnije navješćuje svoje pogubljenje riječima “Avaj, premda će krv moju prolići, ne žalim!”. U ovom poglavlju Hamadani još u to vrijeme ukazuje na sedamdeset dvije sljedbe (mezheba) u islamu i na njihove sukobe.

Na kraju, naglasimo da pojavljivanje ovakvog djela u prijevodu na bosanski jezik, i to osobito u prijevodu sa kritičkog izdanja perzijskog izvornika, a od strane prevodioca sa svim stručnim (i znanstvenim) kompetencijama, predstavlja istinsko duhovno i intelektualno zadovoljstvo. Ovo smo željeli napose istaći, budući da su ovakva izdanja u oblasti tesavvufske literature postala prava rijetkost u vrijeme naplave posrednih prijevoda (sa engleskog ili nekog drugog evropskog jezika) poteklih iz pera samoukih i samozvanih prevodilaca, u vrijeme najezde populističkih, uproštenih, komercijalnih, štaviše i zlonamjernih interpretacija tesavvufa. Pojavljivanje ovoga djela u ovoj formi utoliko doživljavamo sa golemom radošću, koja nas potiče da suviše ne zamjerimo izdavačima što u ovom važnom djelu nisu naveli mjesto i godinu izdanja (a potpisniku ovih redova znano je da je djelo objavljeno u Sarajevu, ljeta 2007.), i što osobito u Hafizovićevom *Predgovoru* ima puno korekturnih omaški. Iako imamo poštovanja za prevodiocovo opredjeljenje za potpunu primjenu ZDMG transkripcije tesavvufskih termina kojima ovo djelo obiluje (obrazloženo potrebom da

poznavajući arapskog i perzijskog jezika procijene valjanost njegova izbora prijevodnog ekvivalenta termina), ono ne bi bilo i naš izbor. Naime, činjenica da više od pet stoljeća u Bosni i Hercegovini baštinimo islamsku, a time i tesavvufsku tradiciju, pa time i termine svojstvene ovoj tradiciji, daje nam za pravo da djelom leksičkog blaga bosanskog jezika možemo smatrati termine koji se susreću u ovom tekstu, poput *hal*, *vuslat*, *salik*, *tarikat*, *makam* (ili *mekam*), *zikr*, *virđ* i sl., i vođeni time bilježiti ih u našoj, izgovornoj, fonetsko-fonološkoj adaptaciji.

Amina Šiljak-Jesenković

Tatjana Paić-Vukić, SVIJET MUSTAFE MUHIBBIJA, SARAJEVSKOGA KADIJE. Srednja Europa, Zagreb 2007., 267 str.

Već prvi pogled na naslov knjige *Svijet Mustafe Muhibbija, sarajevskega kadije*, pokazuje da je riječ o djelu koje je vezano za izučavanje prošlosti Sarajeva iz vremena osmanske vladavine. Mustafa Muhibbi je orijentalistima poznat po rukopisnoj zbirci koja je svojevremeno bila njegovo vlasništvo i koja je sadržavala veoma zanimljive manuskripte na orijentalnih jezicima sa raznovrsnom tematikom. Oni su bili koristan izvor podataka za izučavanje opće i kulturne historije Bosne i Hercegovine u osmanskom periodu, pri čemu je naročito Safvet-beg Bašagić, koristeći se "rukopisima u Muhibbića biblioteci" ukazivao na vrijednost nje-

nog sadržaja. U ovoj knjizi on je situiran u okruženje u kojem je živio, predstavljen njegov društveni položaj, služba koju je obavljao, svijet koji ga je okruživao, pri čemu je posebno apostrofirao svijet knjige kao pisane riječi.

Knjiga predstavlja, kako na samom početku navodi autorica, "ponešto izmijenjen tekst doktorske disertacije", odbranjene na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 2005. godine, a rezultat je njenih istraživanja arapskih, turskih i perzijskih rukopisa iz Muhibićeve zbirke, koji se danas čuvaju u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Podatke o nastanku knjige, uz izraze zahvalnosti za sve korisne prijedloge, pomoć u iščitavanju i prevodenju pojedinih tekstova, kao i pripremama za objavljivanje, autorica je donijela u *Predgovoru* (str. 7-8), dodajući tome kratke upute *O transkripciji, prijevodi-ma i datiranju* (str. 9).

Kratke informacije o rukopisnoj zbirci Mustafe Muhibbija i prvim susretima sa rukopisima koji su se pokazali kao važni, do tada neiskorišteni izvori za historijska i kulturno-historijska događanja u prvoj polovini 19. stoljeća, vremena u kojem je živio ovaj "poklonik znanosti, mističizma i pjesništva" daju početne stranice *Uvoda* (str. 11-12), na koje se nastavljaju podnaslovi *Knjižnica obitelji Muhibić* (str. 13-17), *Rukopisi privatne zbirke kao građa za povijesna istraživanja* (str. 17-19), te *Pristup, metode, drugi izvori i literatura* (str. 20-21). Upravo kako su naslovljeni, ovi dijelovi *Uvoda* donose kratki historijat nastanka zbirke od 1810. godine, sa prvim zapisima o vlasništvu,

do 2000. godine, kada je ona postala dostupna za korištenje u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, ukazuju na vrijednost podataka koje često nalazimo tek kao marginalije u rukopisima, te opisuju metodološki pristup postizanju zacrtanog cilja.

Poglavlje *Mustafa Muhibbi, sarajevski kadija i derviš* (str. 23-76) sadrži podnaslove *Kratki životopis*, sa rodoslovljem Muhibića (str. 23-28) i *Muhibbijev društveni položaj* (str. 29-76) u kojem autorica prati događaje u Bosni i Hercegovini u vremenu Mustafe Muhibbija, govori o instituciji kadije, njegovim dužnostima i ovlastima, te o Mustafi Muhibbiju kao kadiji i sudskom pisaru, a na osnovu sačuvanih historijskih izvora i zapisa samog Muhibbija, nastoji rekonstruirati njegove imovinske prilike. Pored toga, u ovom dijelu se govori i o Mustafi Muhibbiju kao dervišu, iako se sa sigurnošću ne može tvrditi kojem od derviških redova je pripadao. I na kraju, kroz obavljanje dužnosti kadije, Muhibbi se susretao sa osobama iz različitih društvenih slojeva, kao i konfesionalnih skupina, a rješavao je i predmete iz područja bračnih odnosa koji su bili vezani za status žena. O svemu tome je autorica ove knjige "progovorila" posredstvom izvora i literature, kako bi što obuhvatnije predstavila okruženje u kojem živi i djeluje Mustafa Muhibbi.

Poglavljem pod naslovom *Kultura knjige, čitanje i pisanje* (str. 77-102) autorica se postepeno približava sadržaju Muhibbijeve rukopisne zbirke kroz podatke o eklibrisima, vlasnikovim pečatima različitog oblika i

teksta, bilješkama o vremenu i načinu nabavke pojedinih rukopisa, podacima o prijepisu, te šarolikosti međmua u vizuelnom, jezičkom i sadržajnom pogledu.

Muhibbijevi zapisi, Muhibbijev svijet (str. 103-171) nude čitaocu njegovo viđenje zbivanja u Bosni i Hercegovini u vremenu u kojem je živio. Dok o pojedinim događajima donosi samo bilješku u vidu zapisa, dotle druge opisuje u stihovima, ponekad i u vidu tariha. Muhibbijevi stihovi nemaju veće umjetničke vrijednosti, oni su više rimovani pogled na neka društvena događanja poput zajedničkih izleta, teferića, pa i pripremi jela ili napitaka za te događaje. Uz stihove o tome, Muhibbi zapisuje čak i pojedine recepte za jela karakteristična za određene vjerske i društvene događaje (halva, ašure).

Muhibbijevi zapisi koji se odnose na datiranje pojedinih događaja kreću se od okvirnog smještanja događaja u određeno doba godine, mjeseca ili dana, do preciznog određivanja datuma, dana, sata i minuta kada se neki događaj desio, što se dovodi u vezu sa njegovim zanimanjem za astronomiju i kalendarografiju.

U Muhibbijevim rukopisima sačuvane su i zabilješke o ljekovitom bilju, uz mjestimične recepte i savjete za liječenje, te izvodi iz ljekaruša sa načinima liječenja pomoću čudotvornih zapisa, magijskih obreda, gatanja i sl. U tome se može vidjeti, kako navodi autorica, "šarolikost i bogatstvo Muhibbijeva duhovnog života" u kojem su se prožimali "islamsko pravovjerje, mistički islam te pučka religioznost sa svim svojim sinkretičkim nanosima." (str. 171)

Poglavlje pod naslovom *Kraj epohe* (str. 173-181) govori o reformama u oblasti pravosuđa, smanjenju nadležnosti kadija, te promjenama u materijalnoj i duhovnoj kulturi, riječju, svijeta Mustafe Muhibbija, a njegova zbirka nastavila je da "živi" zahvaljujući nasljednicima kojima je oporukom ostavljena, da bi na kraju otkupom dospjela u Nacionalnu i sveučilišnu knjižnicu u Zagrebu. "Tome je na sreću tako, jer kuća Muhibića pogođena je zapaljivom granatom na početku rata 1992. godine, i požar je progutao prostoriju u kojoj su se nekoć čuvali rukopisi." (str. 181)

Nakon *Zaključka* na hrvatskom (str. 183-185) i na engleskom jeziku (str. 187-190) u knjizi su donijeti zanimljivi prilozi koji su se pokazali kao vrijedni izvori za istraživanje "svijeta Mustafe Muhibbija, sarajevskoga kadije".

Prilog I – Muhibbijevi ljetopisni zapisi i nekrolozi (str. 191-199) obuhvata hrološki raspoređene i u prijevodu na hrvatski predstavljene ljetopisne zapise i nekrologe koje je autorica sakupila iz Muhibbijevih rukopisa.

Prilog II – Popis rukopisa Biblioteke Muhibić (str. 201-236) ustvari je kratki kataloški opis 164 kodeksa arapskih, turskih i perzijski rukopisa iz porodice Muhibić. U njemu su dati podaci o naslovu (u latiničnoj transkripciji), autoru, tematici, jeziku, eventualnom datumu prijepisa i imenu prepisivača, te broju djela i listova u svakom kodeksu. Na taj način čitatelji mogu dobiti potpuniji uvid u obim i sadržaj ove vrijedne rukopisne zbirke.

Izvori i literatura (str. 237-255) donose popis neobjavljenih i objav-

ljenih izvora, te bogat pregled literature koju je autorica koristila u pripremi svog projekta. Na kraju knjige *Glosarij* (str. 257-260) upućuje na objašnjenja riječi koje mogu biti nepoznate čitateljima izvan orijentalističkih krugova, a *Kazalo* (str. 261-266) olakšava korištenje podacima o imenima koja se u njoj spominju.

Objavljivanje knjige *Svijet Mustafe Muhibbija, sarajevskoga kadije* ukazuje na činjenicu da je u Zagrebu prepoznata vrijednost podataka koje kriju brojni još uvijek neistraženi rukopisi na orijentalnim jezicima u zbirkama koje su "preživjele" razne golgote na balkanskim, i posebno bosanskohercegovačkim, vjetrometinama.

Lejla Gazić

SAFVET-BEG BAŠAGIĆ, *IZABRANA DJELA*, MUSA ČAZIM ČATIĆ, *IZABRANA DJELA*. Priredio Ozren Prohić. Matica hrvatska, Zagreb 2005., 539 str.

Biblioteka *Stoljeća hrvatske književnosti* pokrenuta je 1993. godine sa zadatkom utvrđivanja "jezično vjerodostojnih tekstova hrvatske pisane baštine prema mjerilima suvremene kritičke tekstologije". Prve knjige u ovoj Biblioteci štampane su 1995. godine, a 2005. godine već ih je bilo objavljeno 79. Posljednja u tom nizu nosi naslov: Safvet-beg Bašagić, *Izabrana djela*, Musa Čazim Čatić, *Izabrana djela*.

Kako pokazuje već i sam naslov knjige, riječ je o izabranim djelima dvojice bosansko-hercegovačkih auto-

ra koji stvaraju u doba kada Bosna i Hercegovina potpada pod vlast Austro-Ugarske. Priređivač knjige, Ozren Prohić, u opširnom *Predgovoru* (str. 15-47 za Bašagića i str. 333-354 za Čatića) objašnjava kako je to vrijeme kada "Hrvati i Bošnjaci-muslimani ulaze u stoljetno razdoblje života u istim državnim zajednicama" (str. 16) i u kojem je aktualna Starčevićeva ideja pravaštva i "zajedničke etnogeneze bosanskohercegovačkih Bošnjaka-muslimana i Hrvata te njihove srednjovjekovne povijesti" (str. 334). U tom kontekstu, smatra priređivač, u dijelu u kojem govori o Safvet-begu Bašagiću, prateći "kompleksnost Bašagićeve književne i kulturološke pojave... treba pobliže pristupiti mogućnostima i zadanostima kontekstualizacije njegova djela unutar korpusa hrvatske književnosti." (str. 16)

Ne ulazeći u dublje razmatranje političkih okvira u kojima se javljaju ova dvojica autora, ovdje želimo istaknuti da O. Prohić opširno razjašnjava kako u to vrijeme dolazi do pojave prohrvatske (ali i prosrpske) opcije među muslimanima u Bosni i Hercegovini i koji su razlozi smještanja djela ove dvojice autora u Biblioteku *Stoljeća hrvatske književnosti*.

U ovom prikazu ćemo se detaljnije osvrnuti samo na onaj dio knjige koji obuhvata *Izabrana djela Safvet-bega Bašagića*, a unutar toga opet samo na dio koji se odnosi na poglavlje ovdje nazvano *Eseji*.

Priređivač daje hronološki pregled Bašagićevog stvaralaštva, ukazuje na različite žanrove, stilska sredstva i motive u njegovom pjesništvu, govori i o širokoj popularnosti njegovih

drama uprkos često negativnim ocjenama kritičara, a ne propušta da uz spomen Bašagićevih djela *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (1463.-1850.)*, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* i *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini* ukratko predstavi prve dojmove i ocjene koje je svako od njih svojim pojavljivanjem izazvalo u naučnoj javnosti.

Nakon *Predgovora* donesen je *Ljetopis Safvet-bega Bašagića* (str. 49-53) u kojem je dat hronološki pregled Bašagićevog života, školovanja, objavljenih zbirki pjesama, drama, kao i djela i radova iz oblasti orijentalne filologije. U osnovnim crtama je prikazano i Bašagićevo djelovanje na osnivanju, a zatim i uređivanju časopisa "Behar", o njegovoj ulozi u formiranju udruženja "Gajret" sa ciljem prikupljanja pomoći za siromašne muslimanske đake, a predstavljeno je i njegovo političko djelovanje u Bosanskom saboru. Samo kao informacija spomenut je i njegov rad u Zemaljskom muzeju u Sarajevu gdje je kao kustos radio u vremenu od 1919. do 1927. godine i odlaska u penziju.

U dijelu pod naslovom *Bibliografija izdanja djela Safvet-bega Bašagića* (str. 55-57) navedena su izdanja koja su objavljena za života Safvet-bega Bašagića, ali i ona koja su kao zasebne knjige objavljivana i kasnije, najčešće u okviru edicija sa tematikom iz kulturnog naslijeđa Bosne i Hercegovine ili iz bošnjačke književnosti. *Važnija literatura o Safvet-begu Bašagiću* (str. 57-63) obuhvata samo hronološki poredana neka od djela ili radova posvećenih stvara-

laštvu ovog autora, prije svega osvrte na njegova djela iz vremena kada su ona objavljena, zatim prigodne tekstove nastale nakon Bašagićeve smrti i u povodu obilježavanja desetogodišnjice od njegove smrti. Nakon toga nastaje svojevrsno zatišje kada je riječ o prikazima ili ocjenama Bašagića, sve do 1971. godine kada se u Biblioteci Kulturno nasljeđe Izdavačkog preduzeća "Svjetlost" iz Sarajeva objavljuju Bašagićeva *Izabrana djela I i II* koje je priredio i opširnom studijom pod naslovom Pjesničko djelo Mirze Safveta obogatio dr. Muhsin Rizvić. Tek petnaest godina nakon ovog djela objavljena je u istoj Biblioteci treća knjiga *Izabranih djela Safvet-bega Bašagića* u kojoj su ponovo predstavljeni *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, uz *Pogovor Džemala Čehajića* i *Znameniti Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini sa Napomenama priređivača Amira Ljubovića*. U posljednjoj deceniji 20. stoljeća u Bosni i Hercegovini i u Hrvatskoj se pojavilo nekoliko knjiga koje su se bavile i djelom Safvet-bega Bašagića, a u ovom popisu literature izdvojeni su radovi sa simpozijuma koji je održan u Zagrebu 1994. godine sa temom *Islam i kultura Bošnjaka u djelima Safvet-bega Bašagića, Mehmeda Handžića i Edhema Mulabdića*. Iako je iste godine i u Zenici održan naučni skup "Safvet-beg Bašagić – bošnjačka intelektualna strategija" i objavljen Zbornik radova sa tog skupa, oni nisu uvršteni u popis literature, kao ni knjiga dr. Amira Ljubovića *Nad Bašagićevom zaostavštinom, Bašagićeva kolekcija orijentalnih rukopisa u Univerzitetској knjižnici u*

Bratislavi i njen značaj za opću i kulturnu historiju Bosne i Hercegovine, objavljena u izdanju Arhiva Hercegovine u Mostaru 1998. godine.

Bašagićevo pjesničko stvaralaštvo u ovom izboru predstavljeno je izborom pjesama iz zbirki *Misli i čuvstva* (Vlastita naklada, Sarajevo 1905.), *Izabrane pjesme* (Vlastita naklada, Sarajevo 1913.) i *Trofanda iz hercegovačke dubrave (1890.–1894.)* (Drugo izdanje, Naklada knjižare Pogled, Sarajevo 1928.), *Mevludom* (Treće izdanje, Vlastita naklada, Sarajevo 1931.), te dramom *Pod Ozijom ili Krvava nagrada* (Vlastita naklada, Sarajevo 1905.)

Dio knjige koji nosi zajednički naslov *Esej* sadrži izbor iz Bašagićevog djela *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Na početku je donesen *Uvod* (str. 251-257) iz navedenog djela, a nakon njega izbor slijedećih tekstova iz djela *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti: Adni* (str. 258-276), *Derviš-paša Bajezidagić* (str. 276-294), *Nerkesi Es-Saraji* (str. 294-312) i *Hikmet* (str. 313-329). Po kojem je kriteriju priređivač odabrao upravo ove autore ne može se reći. Pri kraju knjige, nakon što su predstavljeni izbori iz stvaralaštva i Bašagića i Čatića, u *Napomeni* (str. 475-476), priređivač kaže kako odabrani eseji "otvaraju pogled kako na Bašagićevo viđenje i interpretacije različitih poetika tako i govore o Bašagićevom shvaćanju poezije koje se odnosi na njegov pjesnički rad." (str. 475-476)

Kad je riječ o Adniju, možemo samo pretpostaviti da je ovaj tekst odabran kao prvi tekst sa kojim Bašagić započinje, nakon *Uvoda*, svoje

djelo *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Ono u čemu se izvorni Bašagićev tekst razlikuje od ovdje objavljenog odnosi se, u većini slučajeva, na bilješke uz tekst. Ovdje se daju, u uglastim zagradama, ili označeni zvjezdicom, prijevodi citata iz djela koja su kod Bašagića navedena samo u originalu na osmanskom turskom jeziku, kao i transkripcija naslova pojedinih djela datih samo u arapskoj grafiji. Koliko god ovi prijevodi mogu biti korisni za one koji ne poznaju osmanski jezik, u tom slučaju bi bilo uputno da su na isti način doneseni i prijevodi citata koji se u bilješkama daju samo na njemačkom jeziku. Te prijevode nalazimo tek na kraju knjige u *Tumaču imena i izraza* (str. 482-523), gdje se kao "izrazi" donose citati na njemačkom, a kao "tumačenje" njihov prijevod.

Drugi autor iz Bašagićevog djela *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, po izboru priređivača je Derviš-paša Bajezidagić. Ovaj pjesnik, bez sumnje, spada među najznačajnije bošnjačke pjesnike na turskom i perzijskom jeziku, a o značaju njegove poezije u okvirima Osmanskog carstva svjedoče već i podaci da su ga pisci tezkira – njegovi savremenici uvrštavali u svoje antologije. I u ovom tekstu su doneseni prijevodi uz Bašagićeve bilješke, mada su ovdje pojedine bilješke ostale bez prijevoda (vidjeti na str. 279).

Nerkesi iz Sarajeva je treći pjesnik po izboru priređivača koji je iz djela *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* uvršten u odabrane tekstove Safvet-bega Bašagića. Možemo samo pretpostaviti da je ovaj

izbor učinjen zbog toga što se Nerkesi po sudu književne kritike smatra jednim od najvećih stilista ne samo u divanskoj književnosti bošnjačkih autora na turskom jeziku nego i u okviru cjelokupne osmansko-turske književnosti. Jedino je ovom eseju priređivač donio na dva mjesta prijevode stihova koje Bašagić daje samo u originalu (str. 305 i 308), što kod stihova Derviš-paše Bajezidagića nije bio slučaj (vidjeti na str. 277 i 291).

Posljednji pjesnik koji je predstavljen u ovom izboru je Hikmet, odnosno Arif Hikmet Rizvanbegović Stočević, pjesnik 19. stoljeća. Zanimljivo je da je u ovom izboru, Bašagićevom prijevodu u jednoj bilješci (str. 320) pridodat i novi prijevod. Upoređujući ova dva prijevoda, izgleda da je Bašagić bolje razumio smisao posljednje rečenice iz ovog citata.

Na kraju, treba napomenuti da je izbor tekstova Safvet-bega Bašagića obogaćen sa nekoliko njegovih fotografija, kao i nekih drugih fotografija vezanim za ovog autora.

Dio knjige koji predstavlja *Izabrana djela* Muse Ćazima Ćatića ima isti raspored tekstova koji se odnose na ovog autora, njegov život i stvaralaštvo. To su: *Predgovor* (str. 333-354, *Ljetopis Muse Ćazima Ćatića* (str. 355-357), *Bibliografija izdanja djela Muse Ćazima Ćatića* (str. 359-360) i *Važnija literatura o Musi Ćazimu Ćatiću* (str. 361-366). Njegovo stvaralački opus predstavljen je u poglavlju *Pjesme* (str. 369-438) u kojem je napravljen izbor iz knjige *Pjesme od godine 1900. do 1908.* (Mostar 1914.), dok poglavlje *Eseji* sadrži dva eseja koja je ovaj autor objavio u časopisu "Biser" u Mostaru

1912. godine. To su *Misticizam i utjecaj Perzijanaca na tursko pjesništvo* (str. 441-449) i *Osmanlijski pjesnik Galib-dede* (str. 451-471), po mišljenju priređivača “zacijelo su najbolji i najcjelovitiji Ćatićevi eseji koji govore o njegovu poznavanju orijentalnih književnosti kao i njegovu prevodilačkom i uredničkom radu.” (str. 476).

U odjeljku *Tekstološka napomena* (str. 478-481) navodi se koje su verzije tekstova ovih autora uzete kao “predlošci za izbor djela”, te u kojoj su mjeri i na koji način oni prilagođeni današnjoj pravopisnoj normi i “načelima za pisanu baštinu hrvatskoga jezičkog izraza”. Za *Tumač imena i izraza* (str. 482-523) i *Rječnik* (str. 524-539) u ovom odjeljku stoji: “Izraze i citate s osmanskog turskog i perzijskog preveo je Fehim Nametak, s njemačkog Vida Flaker, a s latinskog Irena Bratičević” (str. 481), ali nije dato objašnjenje zašto su pojedini prijevodi ušli u bilješke uz tekst na koji se odnose, a drugi u “tumač izraza”.

I na kraju, bez zalaženja u historijske okvire i nacionalno izjašnjavanje u vremenu u kojem žive i stvaraju i Safvet-beg Bašagić i Musa Ćazim Ćatić, ovdje ćemo citirati jedan dio iz predgovora u stoji: “U najnovijem povijesnom kontekstu velik dio bošnjačkih književnika u periodu od devedesetih godina XIX. st., pa do šezdesetih godina dvadesetog st. možemo interferentno uklopiti i u kontekst hrvatske književnosti.” (str. 46) U tom kontekstu, kako na istoj stranici navodi priređivač, “Safvet-beg Bašagić među prvim je bosansko-hercegovačkim muslimanima koji se

priklanjaju matici hrvatske književnosti, sudjelujući svojim radom i kulturnom, književnom i znanstvenom životu Hrvatske, ne zaboravljajući i ne zanemarujući svoju bošnjačku posebnost, autohtonost i autonomnost svojega naroda i svoje zemlje (istakla L. G.).”

Lejla Gazić

ULUSLARARASI TÜRK ARŞİVLERİ SEMPOYZUMU (Tebliğler-Tartışmalar), T. C. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın Nu: 23, Ankara 2006., str. 613 + prilozi 615-632.

U organizaciji Generalne direkcije Turskih arhiva, od 17-19. novembra 2005. godine u Istanbulu je održan međunarodni simpozij o ulozi i značaju osmanskih arhiva u domenu regionalne i svjetske historije. Ušesće na ovom simpozijumu uzeli su predstavnici 24 zemlje, pretežno iz okruženja Turske ali i iz onih područja koja su bila dio Osmanskog carstva, dakle, zemalja koje dijele zajedničko povijesno naslijeđe ili su s Osmanskim carstvom bile vezane ekonomskim, političkim ili drugim odnosima. Ovim prikazom informativnog karaktera želimo ukazati na osnovne značajke ovoga skupa, odnosno, Zbornika radova prezentiranih na njemu.

Simpozijum je okupio znanstvenike iz oblasti arhivistike, opće i kulturne povijesti od zemalja Arabijskog poluotoka, preko sjeverne Afrike, Rusije, Engleske do znanstvenika iz

SAD-a. Dakako, treba naglasiti da su svoje učešće na ovom skupu uzeli i predstavnici Bosne i Hercegovine i to Orijentalnog instituta i Istorijskog arhiva iz Sarajeva. Referati podneseni na simpozijumu publikovani su u izdanju pod naprijed navedenim naslovom. Kako su jezici simpozija bili turski, engleski i arapski, tako su i radovi objavljeni na jezicima na kojima su podnošeni. Sažeci izlaganja su dvojezični, u ovisnosti od toga na kojem jeziku je bilo izlaganje. Time je uvid u osnove sadržaja svakog izlaganja dostupan na jednom od tri navedena jezika. Pored podnesenih referata, ovaj Zbornik sadrži i diskusije vođene nakon pojedinih sesija.

U 12 sesija učestvovalo je 49 referenata. Među njima treba posebno istaći učesnike koji ne pripadaju naprijed spomenutom prostornom okviru nekadašnjeg Osmanskog carstva a dolaze iz SAD-a, Engleske, Holandije (Justin McKartny – Louisville, Heath Lowry – Princeton, USA, Rhoads Marphey – Birmingham, Engleska, Machiel Kiel – Historijsko-arheološki institut, Ahmet Akgündüz, Islamski Univerzitet – Rotterdam, Holandija).

Sadržaj Zbornika dat je također trojezično – na turskom, engleskom i arapskom jeziku. Ovaj skup omogućio je upoznavanje sa različitim iskustvima, rezultatima i problemima koji se tiču arhivske građe osmanskog perioda, kao i njenog izučavanja danas i općeg značaja za historijsku nauku.

Sami sadržaj Zbornika determiniran je redoslijedom izlaganja i prema tome i struktuiran. On, stoga, započinje upravo pitanjima iz oblasti turske

arhivistike, kako je ona nastajala i kako se razvijala od najstarijih vremena njenog institucionalnog konstituiranja sredinom 15. stoljeća do moderne arhivistike sredinom 19. stoljeća, zatim pitanjima njenog položaja, organizacije u kasnijim razdobljima, te praćenja savremenih tokova u arhivistici i njihove primjene u organizaciji i radu turskih arhiva. Kroz ova izlaganja su prezentirani najznačajniji arhivi, njihovi fondovi, organizacijske i tehničke pretpostavke, način funkcioniranja, što dakako daje reprezentativan uvid sveukupne kapacitete, domete i mogućnosti korištenja arhivske građe u Turskoj. Osmanska građa danas je prisutna u velikom broju zemalja koje su bile dijelom državno-pravnog okvira Osmanskog carstva, ali i onih zemalja koje su imale ekonomske ili druge vrste veza, kao što su Francuska, Austrija, Engleska, Rusija, Italija i SAD. Zbog svega toga ne iznenađuje tako širok interes za ovaj simpozij i prezentiranje određenih rezultata u oblasti historijske nauke, posebno arhivistike, ali i za upoznavanje i prezentiranje sadržaja različitih arhiva.

Objavljeni referati doprinose rasvjetljavanju različitih pitanja na temelju osmanske građe ne samo osmanskim arhivima u Republici Turskoj, nego i osmanske građe i izvora očuvanih u zemljama koje su nekada bile pod osmanskom vlašću ili građe koja je različitim putevima i različitim povodima dospjela do susjednih centara, Beča, Budimpešte ili nekog drugog središta, bilo da je riječ o međusobnoj zvaničnoj korespondenciji ili se radilo o građi koja je kao

ratni plijen dospjela u neki od susjednih centara.

Ako bismo željeli dati neku opću ocjenu značaja ovoga Zbornika, onda treba istaći njegovu tematsku raznolikost, te širok vremenski i teritorijalni okvir. On tematski pokriva prostor od Mađarske, Kavkaza i Zakavkazja, do Arabijskog poluotoka, Etiopije i Alžira. Ništa manjeg značaja nije ni činjenica da su ovim referatima obuhvaćena brojna pitanja aktualizirana u različitim aspektima ekonomske, političke, pravne i vojne naravi.

Stoga cijenimo da je navedeni Zbornik dobar smjerokaz istraživačima koji se bave nekim od naprijed naznačenih pitanja i da će im ovdje prezentirani podaci biti od izuzetne koristi u dobijanju bitnih informacija o arhivima, njihovim sadržajima i mogućnostima da u njima pronađu dio građe za pitanja iz sfere njihova interesa.

Aladin Husić

İdris Bostan, BEYLİKTEŇ İMPARATORLUĐA OSMANLI DENİZCİLİĐİ. Kitapyayınevi, İstanbul 2006, 378. str

Iako se Osmanska država percipira prvenstveno kao država koja je nastala, razvijala se i dominirala na kopnu, nedugo nakon osnivanja postat će značajan vojni i politički faktor u Sredozemnom, Crnom i Crvenom moru. Kasnije će i osmanski vladari sebe titulirati kao *sultan/hakanü'l-bahreyn* (sultan / vladar dvaju

mora) što je nedvojbeno pokazatelj da je Osmanska država vremenom postala prava pomorska sila. Sredinom 16. stoljeća biće osnovana i posebna administrativna jedinica u obliku ejaleta (Džezajir-i Bahr-i Sefid), u koju će biti uključeni otoci u Sredozemnom moru.

Knjiga *Osmansko pomorstvo – od kneževine do imperije* prof. dr. Idrisa Bostana izvanredno je štivo za upoznavanje ovog segmenta osmanske historije. Otkako je 1992. godine objavio djelo *Osmanlı Bahriye Teşkilatı* (Organizacija pomorstva kod Osmanlija) Idris Bostan se ubraja u vodeće svjetske znanstvenike na polju istraživanja osmanskoga pomorstva. Knjiga koju predstavljamo nije generalni pregled historije pomorstva kod Osmanlija, nego je zbirka autorovih radova na određene teme iz osmanskog pomorstva koji tretiraju mnoga važna pitanja.

Knjiga se sastoji iz tri dijela: *Pomorska politika kod Osmanlija* (*Osmanlı Deniz Politikası*, str. 13-143), *Pomorska tehnologija kod Osmanlija* (*Osmanlı Deniz Teknolojisi*, str. 145-246) i *Historija pomorske trgovine kod Osmanlija* (*Osmanlı Deniz Ticaret Tarihi*, str. 247-360), a obuhvata 18 različitih poglavlja od kojih je većina već objavljena u različitim stručnim časopisima ili u zbornicima radova sa simpozijuma i naučnih skupova, dok se neki objavljuju prvi put, sa čim nas autor upoznaje u *Predgovoru* (str. 5-8). Svako poglavlje u knjizi *Osmansko pomorstvo* prof. dr. Idrisa Bostana karakterizira obilato korištenje prvorazrednih historijskih izvora. Tu se prvenstveno misli na arhivsku građu iz turskih arhiva,

prije svih Arhiva predsjedništva vlade (BOA), potom Arhiva Topkapi saraja (TSMA), ali i arhiva u Dubrovniku i Veneciji. Autor se koristio i narativnim izvorima iz istanbulskih biblioteka, kao i literaturom na raznim jezicima (engleski, francuski, njemački, bosanski i, svakako, turski). Neophodno je napomenuti da u sklopu mnogih radova autor daje transkribirane arhivske dokumente – nerijetko više njih – koji se tiču tematike obrađene u dotičnom radu, što je svakako od značaja za znanstvenike čije se naučno polje interesovanja preklapa sa temama koje obrađuje Bostan.

U prvom dijelu knjige govori se o stvarima koje bismo mogli nazvati općim. Osam radova, koliko ih broji prvi dio knjige, jednako će privući pažnju historičara amatera kao i historičara koji se historijom bave na akademskoj razini. Posebno se mogu izdvojiti dva rada: prvi, čiji je naslov ujedno i naslov knjige i u kojem se govori o općim stvarima vezanim uz prisustvo Osmanlija na Sredozemnom moru (*Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, str. 13-32), te šesti rad u prvom dijelu knjige pod naslovom *Osmanlije i Uskoci na prostoru Jadrana (Adriatik'te Osmanlı ve Uskoklar*, str. 111-120). Autor na zanimljiv način i na osnovi prvorazredne historijske građe govori o Uskocima i njihovim bazama na Jadranu i jadranskom zaleđu odakle su vršili napade na osmanske trgovačke brodove i moreplovce. Od uskočkih baza najviše se spominje Senj. Uskoci su, kako se navodi u ovom radu, zadavali toliko problema osmanskim trgovačkim brodovima da je 1614.

godine sultan lično napisao pismo Mlečanima – jer su ovi skoro uvijek surađivali sa Uskocima i davali im potrebnu logističku i svaku drugu podršku – u izrazito prijetećem tonu.

U radovima iz drugog dijela knjige, koji nosi naslov *Pomorska tehnologija kod Osmanlija*, doneseni su mnogobrojni tabelarni prikazi koji se odnose na prihode i rashode brodogradilišta Galata u Istanbulu za godinu 1527/28., potom detaljni podaci o snabdijevanju pomoraca hranom i opremom tijekom dugih pomorskih putovanja i ratova, kao i podaci o tome kako su se regrutovali veslači za osmanske galije. Svi ovi podaci preuzeti su iz arhivske građe i prikazani su vrlo jasno i pregledno kroz tabele, što je još jedan pokazatelj autorovog znanstvenoistraživačkog pristupa temama koje je obrađivao. Zanimljiv je i rad naslovljen *Od galije do galiona (Kadırgadan Kalyona*, str. 183-206) u kojem se daje pregled tehničkog razvoja osmanske ratne flote u drugoj polovici XVII stoljeća, gdje su, kao i na drugim poljima, reforme i otvaranje ka Zapadu počeli davati određene rezultate.

Iz trećeg dijela knjige, naslovljenog kao *Historija pomorske trgovine kod Osmanlija*, vrijedi izdvojiti prvi rad pod naslovom *Trgovačke veze između Osmanlija i Dubrovčana kroz ugovore i praksu u 15. i 16. stoljeću (Ahitnamelere ve Uygulamalara Göre Osmanlı-Dubrovnik Ticari Münasebetleri, 15-16 yüzyıllar*, str. 249-259). Ovdje se daje pregled najranijih veza između Osmanskog carstva i Dubrovačke republike, sa posebnim osvrtom na prava koja su poveljama sultana bila zajamčena dubrovačkim

trgovcima unutar granica Osmanske države. U radu se posebno obrađuju nesuglasice u vezi sa plaćanjem poreza koje su rješavane fermanom, kao i sami porezi (carina) koji su se često mijenjali, usljed čega i jesu nastajale spomenute nesuglasice. U ovom radu autor je obilato koristio građu iz Dubrovačkog arhiva.

Na kraju knjige (str. 361-366) dat je pregled izvora i literature, te indeks imena (str. 367-378).

Objavljivanje jedne ovakve knjige nedvojbeno je veliki doprinos historijskoj nauci. Ulogu Osmanlija na morima ne prate adekvatna znanstvena istraživanja, te zbog toga ovo djelo prof. dr. Idrisa Bostana još više dobiva na značaju.

Salmir Kaplan

Annemarie Schimmel, MISTERIJA BROJEVA, Libris, Sarajevo 2006, 295 str.

Oblast numerologije i magije brojeva već stoljećima je zaokupljala čovjeka i poticala ga da otkriva tajnu njihovog značenja, budući da se njima i mjeri i opisuje i određuje prostor i vrijeme, u neposrednoj vezi sa prirodom i kosmosom. Znanje o tajnim značenjima brojeva nalazilo je svoje mjesto i u folkloru, ali i u literaturi – kaže autorica u uvodu ove knjige.

U knjizi su obuhvaćene najrazličitije interpretacije brojeva i njihovih značenja u drevnim civilizacijama i religijskim tradicijama judaizma, kršćanstva i islama – jer, iako se simbolizam brojeva diferencira iz kulture u

kulturu – postoje zapanjujuće sličnosti u simbolici i interpretaciji brojeva.

Knjiga je podijeljena u tri dijela: *Uvod*, *Mali rječnik brojeva* i *Bibliografija*.

U *Uvodu* (str. 9-43) autorica objašnjava prisutnost različitih koncepata brojeva kroz historiju, u različitim civilizacijama i religijama, pozivajući se pri tom i na studije o brojevima Williija Hartnera i Karla Menigera. Schimmelova u opservaciju uzima najznačajnije sisteme brojeva koji su dosad korišteni (decimalni, binarni, seksagezimalni i dr.) u drevnim civilizacijama Babilona, kao i Inka, Maja, Kineza, Egipćana i drugih. “Svaka civilizacija imala je svoje vlastite znakove za brojeve. To je, naprimjer, čvorasti *quipis Inka* ili raboš /tally/, na koju su različitim rezima urezivana dugovanja... U drevnom Egiptu, brojevi su bili slikovno prikazivani, dok su Feničani i, kasnije, Rimljani koristili prilično primitivne oblike brojeva... arapski alfabet slijedi stari semitski poredak slova, zvan *abjad* (ebdžed), a pošto svako slovo ima dvostruko značenje, lahko se može pronaći veza između imena, smislenih riječi i brojeva...” (str. 13)

Na drugom mjestu o značenju nule autorica izlaže: “Nula, koja nije bila poznata u ranijim sistemima brojeva, izazivala je mnogo nedoumica, što se vidi i iz historije njenog imena. Iz njenog arapskog imena *sifr*, izvedno je *cifra*, *chiffre*, i njemačko *ziffer*, s jedne i *zero*, s druge strane. Nula, koja sama po sebi nema nikakav značaj osim što pomaže brojevima koji joj prethode i koji slijede da budu na svome odgovarajućem mjes-

tu, sve do 15. stoljeća posmatrana je kao nešto *umbre et encombre*, mračno i zbunjujuće... U vigezimalnom sistemu Maja nula slijedi broj 19. Da bi to zabilježili, Maje su koristili ili kombinacije tačka – linija ili glifove u obliku glava...” (str. 13)

Sa zasebnim podnaslovima u okviru *Uvoda* autorica se osvrće na različita tumačenja brojeva kod Pitagorejaca (5. i 6. st. p.n.e.), zatim kod Jevreja u *Kabali* koji su nastavili pitagorejsko učenje, te daje tumačenje simbola brojeva u islamskom misticismu i u srednjem vijeku. Autorica se dotakla i praznovjerja u vezi s tim, kao i brojčanih igara i magičnih kvadrata koji su se koristili u različitim religijama.

Središnji dio knjige je *Mali rječnik brojeva* (str. 45-284) gdje se u zasebnim poglavljima, slijedom od jedan do dvadeset, brojevi obrađuju pojedinačno. Za svaki broj su data tumačenja simbola u različitim kulturama, tradicijama, predajama, jezicima i prostorima. Tako, primjera radi, pod naslovom *Stupovi mudrosti 7*, autorica navodi kako je oduvijek broj sedam fascinirao ljude. Navodeći različita vjerovanja magije broja sedam i na Istoku i na Zapadu, autorica nas vodi kroz različite kulture, religije, narode, sekte i kultove pa sve do topografskih naziva vezanih za broj sedam. Izlažući potanko o značenju ovog broja, autorica navodi slijedeće: “Sedam stupnjeva inicijacije kroz koje prolazi svaki novi član u kultu Mitre kao ideje o uspeću kroz 7 sfera predstavljaju osnovu kršćanskog koncepta zasnovanog na 7 nivoa čistilišta, ali još važnije: oni predočavaju općeprihvaćeni koncept

o 7 stupnjeva na mističkoj stazi. Ne smije se zaboraviti da je sličan koncept moguće sresti i u sibirskim šamanističkim kultovima: kosmički stub na koji se šaman često penje ima 7 zarezaka....Staza sa 7 koraka čini se da je najuniverzalnija ideja u svijetu religija, bilo da je ona izražena od strane flamanskog mistika Ruysbroeka koji govori o 7 stepenica u mističkom uspeću ili od strane perzijskog pjesnika Attara u drugoj polovini 12. stoljeća koji govori o putovanju ptica duše kroz 7 dolina, ili kad irački sufija Nuri (oko 900. godine) opisuje 7 zidova duhovnog zamka ili kada Sveta Tereza od Avila zamišlja 7 unutrašnjih zankova. U osnovi svih opisa ove mističke staze nalazi se stara ideja o uspeću kroz 7 planetarnih sfera...

Kult Mitre je npr. došao iz Irana, a Herodot spominje sedam plemena u Iranu, od kojih svako ima svoj vlastiti hram vatre. Također je bila poznata perzijska podjela svijeta na sedam klimatskih zona, a perzijski narodni ep, Firdusijeva *Šahnama* govori o sedam herojskih djela heroja Rustema i o još jednoj heptadi hrabrih podviga koje je načinio Isfandijar. Kralj Gurshaps blagoslovljen je sa sedam svojih sinova, a Giv mora da luta u svom traganju sedam godina.” (str. 145)

Schimmelova navodeći različite interpretacije značenja broja osam, između ostalih navodi i ove: “Ideja o broju 8 kao sretnom, koja se reflektuje u budističkom učenju i različitim upotrebama broja 8 i njegovih umnožaka u budizmu, ukorijenjena je u indijskoj tradiciji, gdje cvijet lotosa s 8 latica predstavlja sreću i bla-

ženstvo. U Kini je broj 8 vrlo cijenjen i to ne samo zbog osam simbola budizma, nego isto tako 8 vrijednih stvari konfučijanizma. Dijeleći broj 4, broj uređenog svijeta – dijeljenje parnih brojeva vrlo često je korišteno kao sredstvo za još veću moć – čovjek primjećuje 8 vjetrova, 8 nebeskih stubova, 8 vrata za kišne oblake. Kao paran broj, 8 je u većini povezan sa ženskim spolom; u Kini taj broj određuje život čovjeka: on dobiva mliječne zube sa 8 mjeseci, gubi ih sa osam godina, dostiže pubertet u 2×8 godina, a gubi seksualnu moć sa 64 godine života, tj. 8×8 . Nadalje, učenjak se raspoznaje po 8 posebnih simbola...” (str. 160-161)

Iza ovih izlaganja slijedi simbolička brojeva od 21 do 10 000 sa vrlo kratkim osvrtom na samo neke od njih, uglavnom sa pojedinačnim tumačenjem iz jedne tradicije.

Magija brojeva još uvijek traje i u novije vrijeme postoje pokušaji da

se razvija veza između velikih brojeva i onih korištenih u savremenoj fizici, ali zasad još nema konkretnih rezultata, kaže autorica ove knjige na njenom kraju.

Na kraju je *Bibliografija* (str. 285-292) koja obuhvata opća djela o numerologiji i magiji brojeva.

Ovdje predstavljena knjiga Annemarie Schimmel pripada popularnoj nikako znanstvenoj i referentnoj literaturi, međutim ona može studentu i mladom znanstvenom istraživaču itekako biti putokaz u kom smjeru treba krenuti u istraživanju značenja pojedinih brojeva kroz povijest, kulture i tradicije, imajući na umu da sve ove navedene interpretacije brojeva samo na površini ukazuju na prividnu diferentnost u različitim kulturnim tradicijama, a ustvari su samo kreacije u različitom ruhu jedinstvenog kosmičkog simbolizma brojeva.

Sabaheta Gačanin